

MARINEBLAD

NUMMER 4 | JULI 2021 | JAARGANG 131

KVMO

Alle Hens aan dek

**Interview
met C-ZSK**

**Bijzondere
rechtspositie
van de militair**

**Boeke over
een versnipperd
cyberlandschap**

Inhoud

4

9

16

22

Jong

33

COLUMNS

- 3 **VOORZITTER KVMO**
- 8 **JONATHAN HOLSLAG**
- 15 **SERGEI BOEKE**
- 21 **THEO BRINKEL**
- 34 **BEREND VAN DE KRAATS**

ACTUEEL / KENNIS

- 4 **INTERVIEW MET C-ZSK**
Anke Hoets
- 9 **GRONDSLAGEN MARITIEM OPTREDEN NIEUWE STIJL**
Henk Warnar
- 16 **HET MARITIEME FRONT IN DE ZWARTE ZEE**
Martin Fink
- 22 **DE BIJZONDERE RECHTS-POSITIE VAN DE MILITAIR**
Nataschja Hummel
- 28 **OPHEFFING VAN HET WARSCHAUPACT IN 1991**
Jan Hoffenaar

MENSEN / ACTIVITEITEN

- 33 **JONG**
Frank Boere
- 35 **KVMO ZAKEN**
In Memoriam
Afdelingsactiviteiten

VASTE RUBRIEKEN

- 14 **CARTOON**

**Marineblad is een uitgave van
de Koninklijke Vereniging
van Marineofficieren**

ISSN: 0025-3340

Hoofredactie:

KLTZ R.O.P. Pulles EMSD
mw. drs. M.L.G. Lijmbach

Eindredactie

mw. drs. M.L.G. Lijmbach

Artikelencommissie

drs. A.A. Bon, LTZ1 (TD) ing. J.M.T. Bongartz,
KLTZ (LD) mr.dr. M.D. Fink, LTZ1 (TD) F.G.
Marx MSc., LTZ1 (TD) dr. ir. W.L. van Norden,
dr. A.J. van der Peet, LTZ1 dr. R.M. de Ruiter,
KOLMARN S.R.A.J. de Wit

Medewerkers:

mw. drs. Z. Borgeld-Guman, mr. S. Boeke,
prof. dr. T.B.F.M. Brinkel, mw. drs. A. Hoets,
dr. J. Holslag, LTZ1 B. van de Kraats,
KLTZ (TD) H. Boomstra (cartoon)

Adres redactie

Wassenaarseweg 2
2596 CH Den Haag
Tel. 070-383 95 04
marineblad@kvmo.nl
www.kvmo.nl

Vormgeving

Frank de Wit
Tel. 038-455 17 54

Drukwerk

Wilco Art Books
Vanadiumweg 8
3812 PZ Amersfoort

Advertenties

070-383 95 04

Abonnementen

Voor leden van de KVMO is het Marineblad gratis. Informatie over het lidmaatschap van de KVMO staat op: www.kvmo.nl onder 'FAQ'.

Niet-leden betalen € 49,50 (NL) of € 69,50 (buitenland) per jaar.

Copyright Marineblad

Overname van artikelen is enkel toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie en onder uitdrukkelijke vermelding van de bron. Artikelen in het Marineblad vertolken niet noodzakelijk de visie van het hoofdbestuur van de Koninklijke Vereniging van Marineofficieren of van de redactie. De inhoud van artikelen blijft geheel voor verantwoording van de auteur(s). Richtlijnen voor het schrijven en aanleveren van artikelen zijn in te zien op www.kvmo.nl onder 'Marineblad'.

Adreswijziging

Zo tijdig mogelijk schriftelijk doorgeven aan:
Secretariaat KVMO
Antwoordnummer 93244
2509 WB Den Haag
(geen postzegel nodig)
of info@kvmo.nl

Foto cover: Zr.Ms. Evertsen op de Middellandse zee, mei 2021. Het schip neemt deel aan de Carrier Strike Group 21 als onderdeel van de ondersteuning aan de Britse carrier HMS Queen Elizabeth (MCD)

Column

Alle Hens aan dek. Het is zeker niet de eerste keer dat de voorzitter van de KVMO daartoe oproept. En waarschijnlijk zal het ook niet de laatste keer zijn. De KVMO zet zich in voor een op haar taak berekende zeemacht en die inzet is nog steeds hard nodig. Half juni trokken er zware buien over Nederland. Het waaide erg hard en bij Leersum werden duizenden bomen omvergeblazen. In Noord-Holland regende het zo hard, de hoeveelheid voor een maand in een dag, dat men extra pompen moest plaatsen. Voor het gevoel zit de KM op dit moment in hetzelfde soort zware weer.

Het is pompen of verzuipen en de zware windstoten beuken erop los, met grote kans op schade. Je kunt een paar dingen doen als je in een storm zit. Je kunt het bijltje erbij neergooien en de dingen over je heen laten komen. Je kunt de storm uitrijden door tegen het zeetje in te gaan liggen. Daarmee overleef je de storm meestal wel, maar of je er ook beter uitkomt, dat is maar de vraag. Je kunt een ook oppertje zoeken, schuilen dus. Nog iets slimmer dan de storm uitrijden, de kans op schade is kleiner, maar je komt niet waar je wezen moet. Als het lukt, dan is uit (de baan van) de storm sturen een volgende goede optie. Wederom kleinere kans op schade en je blijft voortgang houden, ondanks dat je waarschijnlijk van je geplande koers moet afwijken. Het allerbeste is natuurlijk om te voorkomen dat je in een storm terechtkomt, zeker als het niet nodig is om er naartoe te sturen.

Ik heb toch ernstig het idee dat we in een storm zitten waar we niet in hadden hoeven te zitten. Voor de duidelijkheid: dat ligt niet aan de mensen die op de campagne staan of hebben gestaan in Den Helder. Zij voeren en voerden uit wat 'de Heeren hen niet hebben te verzoeken, maar te gebieden'. Wat mij betreft ligt de oorzaak van het feit dat de KM zich weer, of misschien wel nog steeds, in zwaar weer bevindt bij de Heeren. Het Haagse beleid van de afgelopen dertig jaar heeft ertoe geleid dat er te weinig mensen, eenheden, onderdelen en geld is om te doen wat de KM moet doen, namelijk gereed zijn om de drie Grondwettelijke hoofdtaken uit te voeren in het belang van Nederland. En ja, in de afgelopen kabinetsperiode is er geld bijgekomen. Maar dat voelt alleen als een paar nieuwe zeilen die je midden in de storm krijgt. Helaas geldt deze situatie niet alleen voor de Koninklijke Marine, bij de andere krijgsmachtdelen is de situatie niet anders.

Wat ook niet helpt is dat een oud-columnist van het Marineblad in een, in mijn ogen, slecht onderbouwd stuk ook nog eens doodleuk ijvert voor het afstoten van veel taken van de KM. Op grond van zijn argumentatie had de conclusie evenzeer kunnen zijn dat de KM als enige krijgsmachtdeel over moet blijven. Maar laat ik ver wegblijven van die discussie. We moeten niet weer in de valkuil trappen dat we ons als krijgsmachtdelen tegen elkaar laten uitspelen. In de moderne oorlogsvoering zijn nagenoeg alle operaties *joint*. Dat vraagt dus ook een gezamenlijke aanpak om de gehele krijgsmacht vrij te sturen van deze storm. Uiteraard zal de KVMO zich ervoor inzetten dat de KM er beter voor komt te staan, maar dus niet ten koste van de andere krijgsmachtdelen. Het is nu Alle Hens aan dek en dan hebben we ook Alle Hens nodig.

Ondanks deze stormwaarschuwing wens ik u een goede zomervakantie en hoop ik dat het weer daar een stuk beter is.

De KVMO maakt deel uit van de

@Voorzitter_KVMO

C-ZSK Rob Kramer zegt lidmaatschap KVMO op na staken cao-onderhandelingen: 'We zijn door de modder aan het roeien'

Gesprek in de Albatros in Den Helder (A. Hoets)

De verrassing op de burelen van de KVMO was in april groot toen commandant zeestrijdkrachten Rob Kramer zijn lidmaatschap opzegde. Met een klap gooide hij de deur dicht vanwege de impasse in de cao-onderhandelingen en vooral de manier waarop Defensie en de bonden zich tot elkaar verhouden, 'het systeem' zoals hij het noemt. C-ZSK staat drie maanden voor zijn afscheid. En naar eigen zeggen richt hij zijn pijlen vooral op de andere bonden, maar kon hij alleen als lid van de KVMO bij die bond vertrekken. Heeft zijn besluit dan misschien vooral symbolische waarde?! Hoe diep zit zijn frustratie en wat kunnen we ervan leren? Rob Pulles reisde af naar Den Helder voor een tweegesprek. En al snel blijkt dat de standpunten van de KVMO-voorzitter en scheidend C-ZSK niet zo heel ver uit elkaar liggen.

'Sinds ik zes jaar geleden PC-ZSK werd en onderdeel van het bestuur van de defensieorganisatie, loop ik steeds vaker aan tegen de impact van de bonden op de marine. Sindsdien ben ik steeds kritischer geworden. Er wordt te veel nadruk gelegd op de cao en ik vind de bonden daarbij weinig constructief. Dat heeft een remmend effect op de marine. Ik vraag ze dan ook: waar staan we eigenlijk met z'n allen voor?'

Bijna negenendertig jaar was hij lid van de KVMO. Dat begon zoals het voor iedere officier begint, herinnert Rob Kramer zich. Het was de macht der gewoonte. 'Als je op het KIM kwam en je contract tekende dan werd je automatisch lid van de KVMO. Ik heb er altijd een goed gevoel over gehad. Een vereniging betekent saamhorigheid, je hebt een band met elkaar en hoort bij dezelfde club, de marine.' Toch neemt de admiraal nu afscheid van de ver-

eniging. Rob Pulles: 'Als KVMO zitten we in een spagaat doordat we én beroepsvereniging én vakbond zijn. Als beroepsvereniging hebben wij net als u baat bij een goed functionerende organisatie. Maar we willen wel op blijven komen voor onze leden. Is bij ons misschien het zwaartepunt te veel verschoven?' Zo ver wil Rob Kramer niet gaan. Zijn kritiek geldt meer de invulling die de vakbonden aan hun taakstelling geven. Hij spreekt daarbij met name over 'ze' als in alle bonden en niet specifiek over de KVMO. 'Ze zijn een *single issue*-partij geworden; het lijkt wel of ze alle belangrijke zaken ondergeschikt maken aan geld en de arbeidsvoorwaarden.'

Rob Kramer verwijt de bonden star procesdenken met als gevolg meer bureaucratie, eindeloze onderhandelingen, stroperigheid en reorganisaties die twee jaar duren. 'Dat vind ik niet van deze tijd. Kijk, ik wil ook goede arbeidsvoorwaarden. Maar op deze manier gaat het ten koste van andere zaken in onze organisatie die net zo belangrijk zijn.'

Escalatie, geen samenwerking

Wantrouwen domineert de verhoudingen, vindt Rob Kramer en KVMO-voorzitter Rob Pulles kan zich daarin vinden, zegt hij. 'In de afgelopen dertig jaar is er veel gebeurd: Defensie die haar afspraken niet nakwam, de bonden die niet op één lijn zitten. Bovendien lopen sommige bondsbestuurders al jaren mee. Die dragen veel bagage met zich mee.' Het overlegmodel is inmiddels meer gericht op escalatie dan op samenwerking, vult Rob Kramer aan. En dat is volgens hem niet terecht. 'Niemand heeft het slecht voor met de medewerkers van de marine,

niemand wil mensen ontslaan. Dat is in 2013 ook niet gebeurd. Toch wordt er vaak vastgehouden aan deadlines en procedures en als het even niet gaat zoals het volgens de bonden hoort dan praten ze niet meer verder en ligt alle overleg stil. Zo gijzelen ze het proces', besluit C-ZSK die geen rol heeft in het huidige cao-overleg, maar tijdens vorige overlegondes door druk uit te oefenen wel het een en ander heeft bereikt voor marinemedewerkers, zoals een hogere compensatie bij een weekeinde van huis.

Druppel

'Dit is niet iets van de laatste maanden', constateert Rob Pulles. Waarom is dan nu een keerpunt bereikt? De brief waarmee de bonden begin april uit het arbeidsvoorwaardenoverleg zijn gestapt en het ultimatum dat er aan voorafging waren voor C-ZSK de druppel. 'Ik houd begin

dit jaar tijdens een overleg in Utrecht nog een pleidooi om vooral constructief te blijven denken met z'n allen en de AFMP zegt als eerste 'dan kunnen we terug naar de cao-tafel'. En toen kwam opeens

die brief. Ik dacht wat jullie kunnen, kan ik ook.' Zijn afscheid van de KVMO is het enige wapen dat hij heeft, moet hij toegeven. 'Eigenlijk is dit met name een signaal voor de andere bonden, maar daar ben ik geen lid van.'

Weinig waardering voor de eigen mensen

Het huidige arbeidsvoorwaardenoverleg werd op 8 december vorig jaar gestart. Dat was rijkelijk laat, roept Rob Pulles nog even

in herinnering: 'We wisten in 2019 al dat de cao

Rob Kramer: 'Ik geloof niet meer in het systeem, dat meen ik bloody oprecht'

C-ZSK Rob Kramer (MCD)

op 1 januari 2021 afliep en dan komt er drie weken voor de deadline een brief. Er kunnen 10.000 redenen zijn voor zo'n late actie, maar het beeld ontstaat daardoor wel dat Defensie niets wil bieden.' Het loonbod waar de organisatie vervolgens mee kwam, was onaanvaardbaar. Waar de bonden hebben ingezet op minimaal 2,5% arbeidsvoorwaardenruimte, legde Defensie in het SOD een loonruimte van 1,25% op tafel, erbij vermeldend dat er veel waardering is vanuit de organisatie voor de inzet van het personeel tijdens de coronacrisis. 'De bonden zien die waardering niet terug in de loonruimte', schreven ze. Ook de opmerking dat defensiepersoneel blij mag zijn met een baan en mét baan zekerheid schoot in het verkeerde keelgat. Is die kritiek onterecht, vraagt Rob Pulles zich af: 'Wij hebben het loonbod voorgelegd aan de leden en kregen daar een behoorlijke respons op. 85% van de respondenten heeft het afgewezen.'

Rob Kramer waardeert de ledenraadpleging en zou willen dat ook AFMP, ACOM en VBM die hielden. Wel vindt hij dat de KVMO meer context had moeten bieden bij het loonbod. 'We weten allemaal dat de middelen bij Defensie beperkt zijn. Maar we doen als werkgever, inclusief de commandanten, keihard ons best. De mensen zijn ons belangrijkste kapitaal. Het zou toch gek zijn als we daar niet goed mee omgaan. We knokken voor elke man, vrouw, militair en burger. Ik snap dat de bonden soms de druk op

de werkgever moeten opvoeren, maar ze zeggen al snel 'doei, zoek het maar uit in Den Haag'. En ik heb daar elke dag last van. We proberen het bestuur op orde te krijgen, bijvoorbeeld de directie Personeel, maar ook deze reorganisaties liggen stil. Het voelt alsof we door de modder aan het roeien zijn.'

Voeling met de leden

Volgens C-ZSK zijn veel bonden de voeling met hun achterban kwijt. 'Je hoort tegenwoordig over de systeemwereld en de leefwereld. Die laatste is hier in Den Helder, in Doorn en Rotterdam. Daar hoor je wat er speelt. Maar de bonden zitten vast in hun systeemwereld. Er is een

enorme *disconnect*. Wij zijn bezig met *roadshows* bij het personeel. We zien daar dat bijna iedereen lid is van een bond, maar als je vraagt wie er met de bond praat dan blijft het angstvallig stil.' Het passieve lidmaatschap van veel

defensiemedewerkers roept de vraag op wie de bonden nog vertegenwoordigen, vindt hij. 'Als ik met onze mensen praat, dan hoor ik ze zeggen: 'Het is niet handig wat er gebeurt'.'

Dat kritische geluid lijkt organisatiebreed te klinken. Ook Rob Pulles hoort van KVMO-leden dat ze liever materieel erbij krijgen dan geld. Maar dat betekent niet dat de vakbonden geen rol hebben. Er moet een systeem van macht

Rob Pulles: 'Als bond moet je af en toe even goed aan de boom schudden om iets te bereiken'

C-ZSK Rob Kramer: 'Veel bonden zijn de voeling met de achterban kwijt, er is een enorme disconnect' (MCD)

en tegenmacht blijven bestaan. Rob Pulles; 'We hebben er in 2018 wel iets bij gekregen door druk uit te oefenen. Pas toen we het akkoord afwezen, kwam er geld bij. Ik begrijp op zo'n moment niet dat het niet vanaf dag één op tafel ligt.' De bonden hebben bovendien weinig machtsmiddelen om eisen kracht bij te zetten. 'Soms is het goed om even hard aan de boom te schudden. We hebben geen stakingsrecht en militairen zijn er niet van om met z'n allen op het Malieveld te gaan staan. Dit is misschien een paardenmiddel, maar het is wel zo'n beetje het enige middel dat we hebben.'

Wendbaar zijn vanuit realiteitszin

Het samenspel tussen de bonden is een reden tot zorg, moet Rob Pulles eerlijkheidshalve toegeven. Toch is een *alleingang* strategisch niet handig om de belangen van de KVMO-leden te kunnen blijven behartigen. Samen sta je sterker. 'Daarom zijn we ook meegegaan met de andere bonden.' Misschien moeten de bonden elkaar wat vaker los durven laten, oppert C-ZSK die spreekt van een onderlinge stammenstrijd.

Door krampachtig aan elkaar vast te houden, wordt er weinig oplossingsgericht gewerkt. 'Als je niet op één lijn zit, durf dan te beslissen bij meerderheid en als het twee voor en twee tegen is, laat dan de werkgever beslissen.

Zo kom je dichterbij wat nodig en wat mogelijk is. Ik hoor jou krachttermen gebruiken als macht, tegenmacht en paardenmiddel. Ik denk dan bij mezelf waar zijn we mee bezig?'

Rob Pulles: 'Moet het hele systeem volgens u op de schop?' Volgens de admiraal niet. 'Ik ben er niet op tegen dat mensen naar hun bond stappen. Ik probeer daar altijd goed naar te luisteren, ook al gaat het soms om een individu en niet om het collectief. Maar het totale pakket en de focus op reorganisaties is *too much*! Jullie zijn verworpen tot bureaucratische tijgers die te veel denken in het proces en te weinig in het product. Ik pleit ervoor om te gaan praten vanuit een gemeenschappelijk belang op basis van een realistisch verwachtingspatroon.'

C-ZSK doet er nog een schepje bovenop door het systeem compleet failliet te verklaren; 'Ik geloof er *bloody* oprecht niet meer in.' Naar zijn mening moeten de bonden zich wendbaarder op gaan stellen. Hij zet zijn argument kracht bij met een lesje geopolitiek. 'Wij polderen onszelf kapot en Poetin en Xi Jinping lachen zich helemaal scheel. Als je iets wilt doen in cyber of opleidingen wilt veranderen zodat mensen sneller aan boord kunnen, dan wordt binnen OKM al met angst en beven gezegd 'We moeten reorganiseren'. Als wij ons snel moeten kunnen aanpassen, dan verliezen we gewoon de strijd. En we zijn er nog steeds om te winnen.' De realiteit is volgens C-ZSK dat we met COVID-19 uit één van de grootste crises van de afgelopen decennia komen en de budgetten beperkt zijn. 'In 2018 kwamen we weer in beweging toen het kabinet 1,5 miljard vrijmaakte. Maar we zitten in een ander tijdsgewricht. Ook de bonden moeten dan inlevingsvermogen

tonen. Kies voor een kortere looptijd en ga opnieuw rond de tafel', adviseert hij de onderhandelaars.

De bonden moeten moderniseren, zichzelf opnieuw uitvinden en verjongen, is zijn volgende advies. Want de bestuurders zitten vaak al tientallen jaren op hun plek en hebben in die tijd continu de grenzen verlegd. 'Ik zeg: schoenmaker blijf bij je leest. Waak als vakbond voor goede arbeidsvoorwaarden en laat daarin de bijzondere positie van de militair goed terugkomen. Maar ga niet iedere keer het terrein van een ander op.' Medezeggenschap op tal van terreinen behoort niet tot de competenties, vindt hij. 'Wij praten veel met de medezeggenschapscommissies binnen de marine en dat gaat goed. Toch lijkt het soms wel of ze te veel aan de leiband van de vakbonden lopen. Ik pleit voor een scheiding van de verantwoordelijkheden.'

Vrijuit spreken en carrière maken gaan niet samen

KVMO-voorzitter Rob Pulles kan ver meegaan in de kritiek van C-ZSK. Toch blijft het belangrijk dat er een onafhankelijke instantie is die namens de defensiemedewerkers het overzicht houdt en meekijkt, vindt hij. 'Er zit een hoop

kennis bij de bonden. Bovendien zitten in de medezeggenschappen vaak mensen die nog carrière willen maken. Dat maakt ze terughoudend om zich individueel uit te spreken. En er zijn genoeg voorbeelden van zaken die niet goed

zijn verlopen, ook in het Haagse. Dus een controlerende macht die een beetje buiten de lijnen staat en ervoor waakt dat afspraken worden nageleefd, blijft wat mij betreft nodig.'

Waar twee honden vechten, hebben er twee schuld, moet ook Rob Kramer erkennen. 'Niet alleen de bonden, ook de werkgever. Beiden kunnen elkaar gijzelen. Het hele overleg moet misschien gemoderniseerd worden. Want nu werkt het niet en dat gaat ten koste van de mensen, de organisatie en ons aanpassingsvermogen.' Dus hoe gaan we samen uit de impasse komen vraagt de KVMO-voorzitter tot besluit aan de admiraal. Ze zijn het al snel eens met elkaar. 'Focus op het collectief, niet te veel op de individuele gevallen. En hang niet alles op aan geld. Het is belangrijk, maar niet het enige. Hou de lijnen kort, sta open voor elkaar en richt je op de toekomst. In de huidige wereld is het niet de sterkste die wint, maar degene die zich het beste kan aanpassen.'

Rob Kramer: 'Als wij ons snel moeten kunnen aanpassen, dan verliezen we gewoon de strijd. En we zijn er nog steeds om te winnen'

Column

‘Iedereen vergadert zich suf over China en Rusland, er wordt gepland en geoefend, maar in wezen zijn de veranderingen minimaal’

Dr. Jonathan Holslag is politicoloog en China-kenner. Hij is onder meer docent Internationale Politiek aan de Vrije Universiteit Brussel.

Met het begin van de lange omzwerving van Zr.Ms. Evertsen, aan de zijde van HMS Queen Elisabeth, zou je bijna de indruk krijgen dat het het Westen menens is om de machtsbalans tussen Oost en West in evenwicht te houden. De ontplooiing is zonder meer een signaal dat de veiligheid aan onze kant van Eurazië deels afhangt van de evoluties aan de andere kant van Eurazië. *Dat* er een kantelmoment is bereikt voor de machtsbalans, is duidelijk, maar het is lang niet duidelijk *hoe* de balans uiteindelijk zal kantelen.

Want laten we wel wezen, als we de missie van HMS QE in breder perspectief plaatsen, dan is er van een wederopbouw van de westerse positie ten aanzien van de concurrenten in het Oosten nog steeds weinig sprake. Op het moment dat de QE koers zet naar de Indische Oceaan, bijvoorbeeld, zullen de Amerikanen hun enige overblijvende vliegdekschip uit de Stille Oceaan, de USN Ronald Reagan voor de Pakistaanse kust leggen ter ondersteuning van de terugtrekking in Afghanistan.

Aan Amerikaanse zijde is van een effectieve militaire opbouw in de Indo-Pacific eigenlijk nog steeds geen sprake. Hier en daar worden de arsenalen wat aangevuld met nieuwe standoff-wapens, type LARSM, maar het aantal schepen, ik schreef hier al eerder over, blijft ongewijzigd en het zijn er te weinig. Regionale partners zoals Japan en India blijven de kat uit de boom kijken.

Ook de recente NAVO-top in Brussel leverde bitter weinig op. Zelfs de meest in het oog springende conclusie om een front te vormen tegen cyberdreigingen, ook relevant ten aanzien van China en Rusland, bleef vaag. Meer operationele discussies die aan de top voorafgingen, blijven vooral aantonen dat vele Europese bondgenoten een erg lange weg te gaan hebben in het vullen van de gaten in cyberdefensie.

Hoewel Rusland als een dreiging werd benoemd, leek het overgrote deel van het bondgenootschap vooral uit te zijn op toenadering en president Biden werkte zich uit de naad om dat te bewerkstelligen, enkele dagen later tijdens zijn gesprek met Vladimir Poetin in Genève. Over China was er amper consensus. De bewoordingen van de NAVO blijven in dat opzicht zelfs nog vager dan die van de Europese Unie.

Kortom, op militair vlak zijn er in de woorden, noch in de daden weinig aanwijzingen dat het Westen de machtsverschuiving eindelijk serieus neemt. Het is vooral *business as usual* met hier en daar een kleine verandering in stijl. Iedereen vergadert zich suf over China en Rusland, er wordt gepland en geoefend, maar in wezen zijn de veranderingen minimaal in vergelijking met de enorme machtsverschuiving die de twee landen de afgelopen decennia hebben bewerkstelligd.

En er bestaat al helemaal geen visie over hoe die machtsverschuiving afgeremd kan worden. Bijna potsierlijk in dat opzicht was de verklaring van hoge EU-vertegenwoordiger Josep Borrell: hij beloofde dat Europa de Russische invloed zou terugduwen terwijl Europa de volgende jaren fortuinen zal uitgeven aan Russisch Gas. Is dit ‘het enige mogelijke’, zoals een diplomaat ooit zei. Welnu, dan is het enige mogelijk niet genoeg.

International Engagement

Zr.Ms. Evertsen in de haven van Istanboel, 14 juni 2021. Het marineschip maakt onderdeel uit van de Britse carrier strike group (CSG) die een reis maakt naar Japan (twitter.com/HNLMS_Evertsen)

Een actuele marinerol die meer aandacht in de doctrine verdient

De geopolitieke situatie is sterk veranderd sinds het verschijnen in 2014 van de huidige marinedoctrine, de Grondslagen Maritiem Optreden (GMO). De relatie met de grootmachten Rusland en China is na de annexatie van de Krim een veel meer een centrale plaats gaan innemen.¹

Dit artikel behandelt een mogelijke richting waarin de GMO aangepast kan worden. Het betoogt dat vooral *International Engagement* aandacht moet krijgen. *International Engagement* zijn operaties die beïnvloeding van andere staten tot doel hebben, maar zich voltrekken onder het niveau van een grootschalige oorlog en zich onderscheiden van *Maritime Security Operaties* (MSO) gericht op *Good order at sea*.

Eerst volgen twee voorbeelden van een recente en een huidige missie die als typerende voorbeelden van *International Engagement* zijn te zien. Het laat enkele tekortkomingen van de GMO-structuur zien in de wijze waarop indelingscriteria aansluiten bij de huidige veiligheidssituatie. Na een analyse van onder meer Koude Oorlog-literatuur volgt een mogelijke nieuwe structuur die beter past bij de huidige militaire en geopolitieke verhoudingen. Deze structuur wordt geïllustreerd met typerende voorbeelden van taken die vallen onder de definitie van *International*

Engagement. Deze taken kregen vroeger de aanduiding *naval diplomacy*. Ten onrechte is deze term in de doctrinaire vergetelheid geraakt.

Recente missies

Dit voorjaar is Zr.Ms. Evertsen uitgevaren als onderdeel van de Britse *Carrier Strike Group* (CSG) die via de Middellandse en de Zwarte zee een reis naar Azië maakt. De regering beoogt met de deelname van Zr.Ms. Evertsen aan de eerste ontplooiing van de Britse CSG te oefenen met andere (NAVO) partnerlanden. Dit biedt mogelijkheden om de diplomatieke, veiligheids-, en economische banden met landen in de Indo-Pacifische regio aan te halen en een kans om met partners in deze belangrijke regio te oefenen, maar ook aanknopingspunten om de betrekkingen met deze landen te intensiveren.² Vorig jaar nam Zr.Ms. De Ruyter deel aan operaties in de Straat van Hormuz. De aanleiding van deze reis was de bescherming van de handelsscheepvaart. Verder in dit artikel zal ik laten zien

dat de uitzending in 2020 vooral op de veroorzaker van deze dreiging was gericht, te weten Iran. Hiermee lijkt de regering nu vooral voor missies te kiezen die passen bij de huidige geopolitieke verhoudingen. De afgelopen twintig jaar is de marine vooral ingezet voor MSO zoals pirate-rijbestrijding in Somalië. De verschuiving van aandacht wordt zichtbaar als we kijken naar de EU-missies waar de regering ook voor had kunnen kiezen: de dit jaar gestarte missie *Coordinated Maritime Presence* (capaciteitsopbouw in de golf van Guinee vooral gericht op de bestrijding van piraterij) en EUNAVFOR Irini (een wapenembargo voor de strijdende partijen in Libië). Vanwege een gebrek aan (operationele) schepen moest Nederland prioriteiten stellen in de missies waar het wel of niet aan deelneemt.³

Interessant is hoe de inzet van Zr.Ms De Ruyter en Evertsen doctrinair passen in de GMO. De GMO benoemt deze missies als vlagvertoon en maritieme diplomatie en wijdt hieraan net iets meer dan één pagina.⁴ De GMO deelt de missies in bij de rol maritieme assistentie. Assistentie is één van de drie rollen of soorten operaties die zeestrijdkrachten uitvoeren zoals weergegeven in de onderstaande figuur uit de GMO.⁵ Hoewel het CZSK met de GMO in doctrinaire zin een grote stap voorwaarts heeft gemaakt, kan een aanpassing van de rollenstructuur een beter houvast vormen voor het huidige en toekomstige optreden van zeestrijdkrachten.

Tekortkomingen van de indelingscriteria in de huidige GMO-structuur

De GMO maakt naast de gevechtsoperaties onderscheid tussen maritieme assistentie en veiligheidsoperaties. De veiligheidsoperaties ofwel MSO gaan uit van een verstoring van vooral de internationale rechtsorde door bijvoorbeeld smokkel of piraterij. De assistentie is vooral gericht

op het bijstaan van vaak nationale civiele autoriteiten met bijvoorbeeld noodhulp, kustwachtoperaties en *Search & Rescue* (SAR). Het is de vraag of dit onderscheid wel zo fundamenteel is en of het in het kader van de geïntegreerde benadering en het steeds meer verweven raken van internationale en nationale veiligheid, überhaupt wel gewenst is om zo’n onderscheid te maken. In beide geval-

len gaat het om het handhaven van veiligheid. Dit kan preventief door toezicht of capaciteitsopbouw of reactief in het geval van een verstoring door een natuurramp of het optreden bij crimineel gedrag.

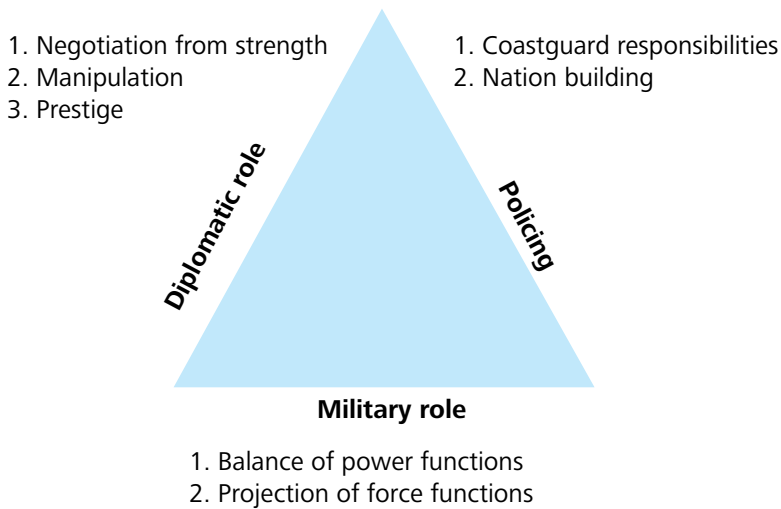
De sleutelbegrippen zijn het handhaven van een veilige status quo en samenwerking met vaak civiele instanties zoals bijvoorbeeld de Douane of de Kustwacht.

Het onderscheid tussen de twee staande zijden van de driehoek is niet scherp en dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de Australische doctrine SAR niet links bij assistentie maar rechts bij de constabulaire zijde van de driehoek heeft geplaatst.⁶ Het woordje ‘toezicht’ daarentegen verschijnt in de driehoek rechts terwijl het in de tekst van de GMO bij ‘assistentie’ (para 13.5.3) wordt behandeld. Het lijkt alsof de auteurs van de GMO destijds vooral de derde hoofdtak een plaats in de marinedoctrine wilden geven. Nationale operaties vormen weliswaar een wezenlijk onderdeel van het marinetakenpakket maar ze zijn operationeel niet essentieel verschillend van veiligheidsoperaties. Verder wordt het onderscheid tussen dwingende en afdwingende operaties onduidelijk uitgelegd. Tussen een blokkade en een embargo bestaat weliswaar een juridisch verschil maar volgens Biggs e.a. is het onderscheid tussen een sanctie, embargo of blokkade slechts gradueel.⁷ De meest vergaande vorm, blokkade, wordt in de traditionele seapower-literatuur vaak gezien als een onderdeel van *Warfighting*.⁸

Het gevolg van deze structuur is dat een andere rol van zeestrijdkrachten, te weten *naval diplomacy* naar de achtergrond schuift. Alleen het woordje diplomatie en de eerdergenoemde twee pagina’s herinneren eraan. Belangrijke inzichten krijgen hierdoor in de GMO te weinig aandacht. Hieronder is de oorspronkelijke vorm van de driehoek weergegeven zoals die door Ken Booth werd getekend.⁹

Figuur 1, rollen zeestrijdkrachten in de GMO

Figuur 2, rollen zeestrijdkrachten volgens Booth¹⁰

Deze oorspronkelijke indeling van Booth maakt een scherper en fundamenteeler onderscheid dan de GMO. De *Diplomatic role* heeft volgens Booth betrekking op 'management of foreign policy short of the actual employment of force...in bargaining situations or in the general international intercourse'.¹¹ *Nation building* wordt door Booth niet zoals in de GMO 'links' geplaatst, maar 'rechts' als onderdeel van de *policing role*. Dit sluit goed aan bij de wijze waarop in de huidige literatuur, bijvoorbeeld Christian Bueger capaciteitsopbouw koppelt aan *maritime security*.¹² Ook bij de EU-missies EUCAP SOMALIA¹³ en *Coordinated Maritime Presence* wordt capaciteitsopbouw gekoppeld aan het voorkomen van piraterij. Door het trainen en het helpen opbouwen van regionale instituties wordt de veiligheid van de scheepvaart vergroot. De deelnemers in samenwerking met de regionale landen streven inzake *policing* een gezamenlijk doel na. In de *diplomatic role* speelt daarentegen ook onderlinge competitie een grote rol. Men zoekt immers vaak samenwerking gericht tegen een gemeenschappelijke concurrent zoals Rusland of China.

Terwijl MSO vooral zijn gericht op het bestrijden van verstoringen van de internationale rechtsorde door non-state actors zoals piraten, smokkelaars of terroristen, zijn de *diplomacy operations* vooral gericht op het beïnvloeden van andere staten. Dit laatste is niet zozeer gericht op het handhaven van de status quo maar juist op verandering van internationale machtsverhoudingen. Het kan gaan om het creëren of versterken van bondgenootschappen of het beïnvloeden van rivaliserende staten door dwang of afschrikking. Verder toont Booth dat prestige een belangrijke functie heeft bij het gebruik van zeestrijdkrachten voor het overbrengen van diplomatieke boodschappen. Prestige maakt afschrikking, een dreigement of steunverklaring geloofwaardiger.¹⁴ Operaties tijdens de Koude Oorlog konden echter ook verder gaan dan het overbrengen van boodschappen.

James Cable (1971) definieerde *gunboat diplomacy* als 'the use or threat of limited naval force, otherwise than as an act of war, in order to secure advantage or

to avert loss, either in the furtherance of an international dispute or else against foreign nationals within the territory or the jurisdiction of their own state'.¹⁵ Cable doelde hiermee op beperkte operaties en interventies zoals bijvoorbeeld het manoeuvreren van Amerikaanse en Russische vloeten in de Middellandse zee tijdens de Yom Kippur-oorlog in 1973 maar ook de Amerikaanse interventie in Granada 1983, in feite een invasie waarmee een *regime change* werd gerealiseerd. Hoewel de huidige situatie anders is dan de Koude Oorlog zullen veel *great power competition*-verschijnselen overeenkomsten vertonen en lijkt het nuttig in de aangepaste GMO aandacht aan voornoemde Koude oorlog-lessen te schenken. Interessant is dat Cable dreiging, afschrikking, dwang

en interventie als een samenhangend geheel met een geleidelijk oplopend niveau van geweldsintensiteit ziet. In plaats van een driehoek met gescheiden zijden zal een cirkelweergave dit graduele karakter beter weergeven. Tijdens de Syriëoorlog zagen we bijvoorbeeld Russische vlootbewegingen die doen denken aan hun bewegingen tijdens de Yom Kippur-oorlog van 1973. De VS en Rusland hanteerden de bewegingen van hun vloot toen om afhankelijk van het verloop van de crisis te (de)escaleren.

Na de val van de Berlijnse Muur werden veel embargo en interdictieoperaties in bijvoorbeeld de Adriatische Zee of de Perzische Golf uitgevoerd. Opvallend is dat de GMO deze interdictieoperaties in de context van MSO en dus in de rechterzijde van de driehoek behandelt terwijl de redeneringen van Booth en Cable een positie links als *diplomacy* opleveren.¹⁶ De handelingen die zeestrijdkrachten hierbij uitvoeren zoals het *boarden* van schepen tijdens MSO of *International Engagement* kunnen weliswaar op elkaar lijken, maar de context van de operatie en daarmee de operationele en politieke risico's verschillen sterk. Hoewel ook antipiraterijoperaties gewelddadig kunnen escaleren, is dit toch van een andere orde en of context dan bij een interventie in een ander land. Het scheepsboardings team van HMS Cornwall dat in 2007 een routinematige *boarding* van een koopvaardijship dacht uit te voeren, werd door de Iraanse marine overmeesterd en onderwerp van een diplomatiek steekspel. Hr.Ms. Tromp overmeesterde met het UIM-*boardingteam* en de Lynx-helikopter in 2010 de piraten op het Duitse containerschip Taipan, een mooi voorbeeld van een MSO. De mislukte evacuatie van een Nederlandse staatsburger uit Libië door de helikopter van hetzelfde schip in 2011 illustreert hoe een helikopterbeweging in een andere context veel complexer en risicovoller kan zijn.¹⁷ Voor evacuaties vanuit conflictgebieden bestaan specifieke doctrines.¹⁸ In de GMO is een evacuatie net als noodhulp op een relatief laag geweldsniveau 'ingeschaald'. In dit geval was het niet alleen een evacuatie maar ook een ingreep in een ander land dat in een burgeroorlog verkeerde. Het falen betrof niet zozeer de te evacueren staatsburgers maar het effect dat door moslimstrijders in hun info-operaties kon worden uitgebuit en prestigeverlies veroorzaakte voor de Nederlandse staat. Dit onderstreept de noodzaak in doctrines een scherp

onderscheid tussen MSO en *International Engagement* te maken. Een onderscheid dat naar mijn mening het best te definiëren in het verschil van *target audience*: staten bij *International Engagement* en *non-state actors* bij MSO. Dit onderscheid sluit goed aan bij het verschillen in soorten risico's maar ook in het type calculaties die horen bij deze verschillende type tegenstanders. Criminele *non-state actors* gedragen zich anders dan staten.

Over deze indeling bestaat in de literatuur overigens geen overeenstemming. Geoffrey Till ziet *interdiction* (als voorbeeld van *compellance*) en afschrikking net als Lutwak, als *naval diplomacy* volgens de *International Engagement*-MSO-indeling die ik hierboven heb geschetst.¹⁹ Ian Speller daarentegen constateert dat sommige marines, interdictie en *peace enforcement* als *Good order from the sea* en daarmee als een MSO beschouwen. De Nederlandse GMO past in dit beeld. Een van de auteurs van de GMO gebruikte als ordenend argument dat zowel bij MSO als bij interdictie, veel gebruik van *boardings* wordt gemaakt en dat beide een strafrechtelijke grondslag kennen.²⁰ Alle marine-operaties kennen echter veel gemeenschappelijke taken en functies en al het optreden hoort op een juridisch mandaat te zijn gebaseerd. Speller spreekt over een vervagend onderscheid tussen constabulaire, diplomatieke en militaire marineactiviteiten.²¹

Voorgestelde structuur

In de vorige paragraaf kwam naar voren dat vooral de mate van samenwerking of competitie, dan wel het oogmerk van status quo of interventie, of de doelgroep van *non-state* of *state actors* bepalend is voor de aard van operaties door zeestrijdkrachten. Op grond van deze criteria zijn missies in te delen volgens de onderstaande figuur. De operaties in deze *circle of seapower* lopen op in de mate van interventie of geweldsniveau. De driedeling in *Good order*, *International Engagement* en *Warfighting* kent door de geleidelijke overgang van de verschillende type operaties geen afgebakende zijden van een driehoek maar een circulaire vorm. Het onderscheid tussen *state* en *non-state actors* helpt bij de analyse van de interactie-

dynamiek, omdat het handelen van deze tegenstanders door andere logica wordt bepaald.²²

International Engagement

De naam is ontleend aan de Britse marinedoctrine en is een betere term dan *diplomacy* omdat dit een bredere context weergeeft.²³ Het omvat al het optreden van zeestrijdkrachten anders dan reguliere oorlogvoering dat beoogt een effect bij andere staten te bereiken. Dit kunnen afschrikkende vlootmanoeuvres of oefeningen zijn, maar ook interventies. Het betreft vaak embargo-operaties zoals bijvoorbeeld die tegen voormalig Joegoslavië in de jaren 90, tussen de Golfoorlogen in de periode 1991-2003 ten aanzien van Irak en nu EUNAVFOR Irini, het wapenembargo tegen Libië. Embargo of interdictie-operaties zijn vormen van dwangoperaties om de situatie in een ander land te beïnvloeden. Het is niet zozeer een verstoring van de rechtsorde maar een poging deze orde te vestigen.

Good order at sea

Dit begrip omvat alle MSO's die zijn gericht op het handhaven van de rechtsorde die wordt verstoord door *non-state actors*. Bij deze MSO spelen samenwerking en ondersteuning van Nederlandse of buitenlandse civiele autoriteiten een grote rol. Tijdens de piraterijoperaties bij Somalië werkten NAVO-, *Partnership-for Peace*-landen en China bijvoorbeeld samen tegen een gemeenschappelijke criminele vijand.

Warfighting

Het derde segment is te verdelen in oorlogvoering via (*non-state*) proxygroepen of een directe interstatelijke grootschalige oorlog. Een voorbeeld van het eerstgenoemde zijn de militaire activiteiten van Moskou in Syrië. De Russische marine bestookte bijvoorbeeld Al Nusra in 2017 met Kalbr-kruisvluchtwapens, afgevuurd door een Kilo-klasse onderzeeboot.²⁴ Het onderscheid tussen *non state* en *state actors* in het segment *Warfighting* lijkt voor de Nederlandse maritieme doctrine mogelijk minder relevant, maar dit is wel degelijk een gegeven. Steeds vaker maken landen als Rusland, China en Turkije evenwel gebruik van milities met een onduidelijke status. De VN-operatie INTERFET in 1999 waarmee een vreedzame onafhankelijkheid van Oost-Timor tot stand werd gebracht, was gericht tegen door Indonesië gesteunde milities. Tijdens dergelijke interventies kunnen weliswaar grootschalige gevechten plaatsvinden maar het doel voor de interveniërende partij is beperkt en er is geen duidelijk interstatelijk conflict.

Deze rolindeling van zeestrijdkrachten sluit aan bij de huidige maritieme krijgskundige literatuur. Een groot deel ervan richt zich vanzelfsprekend op *Warfighting* en vooral de *Anti/Access&Area/Denial* wapensystemen en afschrikingsvraagstukken nemen daarin een centrale plaats in. Hoewel *International Engagement*-scenario's vaak gaan over crisisbeheersing tegen de achtergrond van deze afschrikingsmechanismen ontbeert dit artikel de ruimte hier uitgebreid op in te gaan. De andere twee delen, *International Engagement* en MSO lijken zich als aparte, zij het samenhangende, wetenschappelijke

Figuur 3, de circle of seapower

Zr.Ms. De Ruyter tijdens de EMASOH inzet in de Straat van Hormuz, februari 2020 (MCD/Aaron Zwaal)

terreinen te ontwikkelen. Geoffrey Till heeft het concept *Good order at sea* dat zich richt op MSO als een samenghangend geheel beschreven.²⁵ Hoewel Till zich doorgaans op seapower in brede zin is blijven richten, specialiseren andere wetenschappers zoals Christian Bueger, Sebastian Bruns, Joachim Krause, Basil Germonds en Jo Inge Bekkevold zich vooral op MSO. Dit zijn vooral Europese auteurs en de EU *Maritime Security Strategy* neemt dan ook een centrale plaats in hun werk in. Daarnaast is er een groep auteurs zoals Le Mière, Kevin Rowlands, Robert Art en een groot aantal Amerikaanse auteurs dat zich vooral op *naval diplomacy*, *coercion* ofwel *International Engagement* richt.²⁶ Veel van deze debatten behandelen conflicten in Azië. Nu China zich steeds nadrukkelijker in Europese wateren en de Indisch Oceaan profileert lijkt het raadzaam deze Aziatische scenario's te bestuderen.

Hybrid warfare?

De term *hybrid warfare* is in het voorgaande bewust vermeden. In feite combineert *hybrid warfare* de rollen zoals die hiervoor zijn geschetst. Daarnaast bedoelt men met *hybrid warfare* doorgaans een gemengde toepassing van militaire, civiele en overige instrumenten zoals *cyber-* en *information warfare*. Naar mijn opvatting spelen bij iedere van de drie rollen een combinatie van deze *instruments of power* mee. Het gebruik van de aparte begrippen is naar mijn opvatting inzichtelijker dan de toepassing van onduidelijkere raamwerkbegrippen zoals *hybrid warfare*. Dit laat onverlet dat het huidige veelvuldige gebruik van het begrip *hybrid* laat zien dat verschillende taken en rollen steeds vaker gecombineerd voorkomen.

Bijvoorbeeld de operatie van Zr.Ms. De Ruyter in de Straat van Hormuz. Het combineren van rollen, reactiemechanismen en (de)-escalatie zijn weer te geven als bewegingen op de *seapower* cirkel. De artikel100-brief waarmee de regering in 2020 het parlement over de inzet informeerde, omschreef de essentie als een bijdrage aan de maritieme veiligheid door het verzekeren van een vrije doorvaart voor de scheepvaart.²⁷ Dit suggereert mogelijk een MSO-karakter maar de brief maakt ook duidelijk dat de dreiging niet van piraten of terroristen maar van Iraanse oorsprong is. Hoewel de regering afstand houdt tot de Amerikaanse drukcampagne tegenover Iran, wil het een tweesporenbeleid voeren bestaande uit zowel een operationeel als een diplomatiek spoor met als doel het voorkomen van verdere

scheepvaartincidenten en de-escalatie. Via het diplomatieke spoor en het zogenaamde *Joint Comprehensive Plan of Action* beogen Nederland en Europa, Iran ertoe te bewegen zijn kernwapenprogramma op te geven. Tevens draagt Nederland via de EU-missie bij aan de versterking van het Europese bondgenootschap. De bijdrage is derhalve meer als *International Engagement* dan als een MSO te zien. Iran lijkt met het

overmeesteren van enkele tankers te willen escaleren. Het Iraanse oogmerk zal zijn om vooral de zwakkere landen te bewegen het sanctieregime voor Iran te verlichten. Hinder voor enkele tankers veroorzaakt weliswaar economische schade²⁸ maar het is onwaarschijnlijk dat Iran het volledige handelsverkeer zal lamleggen. Het is ook onmogelijk het volledige handelsverkeer te beschermen. Het is derhalve verstandiger de oorzaak van het probleem weg te nemen en die is gelegen in de opstelling van Iran. Teheran dwingt de westerse landen tot een tegenmaatregel op de escalatieladder. Zeestrijdkrachten zijn bij uitstek geschikt om bijvoorbeeld met de missie van De Ruyter een kleine zichtbare escalatiestap te zetten in de hoop dat via onderhandeling Iran tot de-escalatie gebracht kan worden.

Conclusie

De huidige geopolitieke situatie waarin statelijke conflicten een groter rol gaan spelen vraagt om een doctrinaire indeling waarin dit interstatelijke karakter naar voren komt. In plaats van een indeling van operaties op grond van het type activiteiten zoals *boarding* of de strafrechtelijke grondslag staat hierin *International Engagement* centraal. *International Engagement* is in feite hetzelfde als wat men tijdens de Koude Oorlog *Naval Diplomacy* noemde en kent naar de mate van interventie, competitie en geweldgebruik een geleidelijk oplopende schaal van samenwerking, afschrikking, dwang en interventie. *International Engagement* vormt het middensegment van het marineoptreden, omgeven door *Good order*-veiligheidsoperaties aan de ene zijde en *Warfighting* aan de andere zijde. Een dergelijke indeling sluit beter aan bij de samenhangende risico's, het te verwachten gedrag van de tegenstanders, escalatiemechanismen en academische debatten en literatuur.

KTZ drs. H. (Henk) Warnar werkt als Universitair Hoofddocent bij de NLDA/sectie Militair Operationele Wetenschappen. Hij verzorgt sinds 2 jaar naast het Bachelor en Masteronderwijs ook de Seapower Course.

Het artikel beschrijft de theoretische visie van de auteur die de grondslag vormt voor zijn onderwijs aan de Faculteit Militaire Wetenschappen van de NLDA. Dit kan bijdragen aan doctrineontwikkeling maar is daarmee nog geen vastgesteld beleid van CZSK of CDS.

Noten

- 1 Ministerie van Defensie, *Defensievisie 2035, Vechten voor een veilige toekomst*, p15, 19-21.
- 2 Kamerbrief, Mindef, Nederlandse deelname aan de Britse *Carrier Strike Group*, 3 mei 2021.
- 3 *Volkskrant*, 'Nederlandse deelname nieuwe Libië-missie in het gedrang', 28 februari 2020.
- 4 GMO, p357-8. Daarnaast besteedt de GMO anderhalve pagina aan afschrikking als strategische functie (p80-81), maar de strategische functies zijn in de Nederlandse Defensie Doctrine 2019 niet langer opgenomen.
- 5 *Ibid*, p317.
- 6 *Australian Maritime Doctrine: RAN Doctrine 1 – 2010*, p100.
- 7 Biggs, Adam; Xu, Dan; Roaf, Joshua; and Olson, Tatana (2021) 'Theories of Naval Blockades and Their Application in the Twenty-First Century', *Naval War College Review*: Vol. 74: No. 1, Article 9, p81.
- 8 Zie bijvoorbeeld Till, *Seapower*, 2018, p224-9.
- 9 Zie hierover ook Grove, E. (1990). *The future of sea power*, US Naval Institute Press (Annapolis) p232-236.
- 10 Booth, *Navies and foreign policy*, 1977, p16.
- 11 *Ibid*.
- 12 Bueger ea. *Capacity Building for Maritime Security, The Western Indian Ocean Experience*, 2021.
- 13 Voor 2018 EACAP NESTOR.
- 14 Booth, p50-84.
- 15 Cable (1971), *Gunboat diplomacy*, p14.
- 16 Booth ziet de Beria patrol, een blokkade van Rhodesië in periode 1966-1975 als een voorbeeld van *negotiation from strenght* al kwalificeert hij de verdergaande interventies als onderdeel van de *military role* Booth, p224 en 252.
- 17 Mindef, Kamerbrief kst 32709 nr. 1, 21 maart 2011.
- 18 AJP-3.4.2 *Allied Joint Doctrine for Non-combatant Evacuation Operations*.
- 19 Till (2018), *Seapower*, p375-85, Luttwak (1974), *The political uses of Seapower* (1974) p7.
- 20 Kuijper, GMO, in: *Militaire Spectator*, 2013-6.
- 21 Speller (2019), *Understanding Naval Warfare*, p171-72.
- 22 Zie bijvoorbeeld Bueger, C., & Edmunds, T. (2020), *Blue crime: Conceptualising transnational organised crime at sea*, in: *Marine Policy*.
- 23 Joint Doctrine Publication 0-10 *UK Maritime Power, 2017*, Defence Engagement, p51.
- 24 *RT Question more*, 'Russian sub hits terrorist group with Kalibr missiles after military', 22 sep 2017.
- 25 Zie bijvoorbeeld Till, *Seapower, a guide for the 21st century*, 2018, hst. 11 en 12.
- 26 Representatieve boeken over *Good order at sea* zijn: Bekkevold&Till (eds) (2016), *International Order at Sea*. Springer Bueger, C. (2021) *Capacity Building for Maritime Security: The Western Indian Ocean Experience*. Springer Nature; Lucas, (2020) *Maritime Security: Counter-Terrorism Lessons from Maritime Piracy and Narcotics Interdiction*, IOS Press; Sloggett, D. (2013). *The anarchic sea: maritime security in the twenty-first century*. London: Hurst. Voor IE zijn representatief: Le Mière, C. (2014). *Maritime diplomacy in the 21st century: Drivers and challenges*. Routledge; Rowlands, K. (2018). *Naval Diplomacy in 21st Century: A Model for the Post-Cold War Global Order*. Routledge. Green ea., (2017). *Countering coercion in maritime Asia: the theory and practice of gray zone deterrence*. CSIS; Gerson, ea, (2009). *Deterrence and Influence: The Navy's Role in Preventing War*. CNA.
- 27 Mindef, kamerbrieven kst 29521 nr. 398 en 400 d.d. 29 november 2019 en 24 januari 2020.
- 28 Zie bv. Collin Eaton, *Oil prices rise 2% after tanker attacks near Iran*, Reuters, 13 June 2019, <https://www.reuters.com/article/us-global-oil/oil-prices-surge-after-suspected-tanker-attack-near-iran-idUSKCN1TE05D>.

CARTOON

Column

'Is het nog
opportuun om
het DCC separaat
te houden of ligt
integratie in de
MIVD voor de
hand?'

**Sergei Boeke is politiek
adviseur bij het NAVO-
hoofdkwartier JSEC in
Duitsland. Hij schrijft op
persoonlijke titel.**

Nederland heeft op het gebied van *cybersecurity* een goede internationale reputatie. Hackers van de AIVD/MIVD behoren tot de wereldtop, de hightech *crime unit* van de politie kraakt de ene criminele app na de andere en het Nationaal Cyber Security Centrum (NCSC) was lange tijd een voorbeeld voor veel landen.

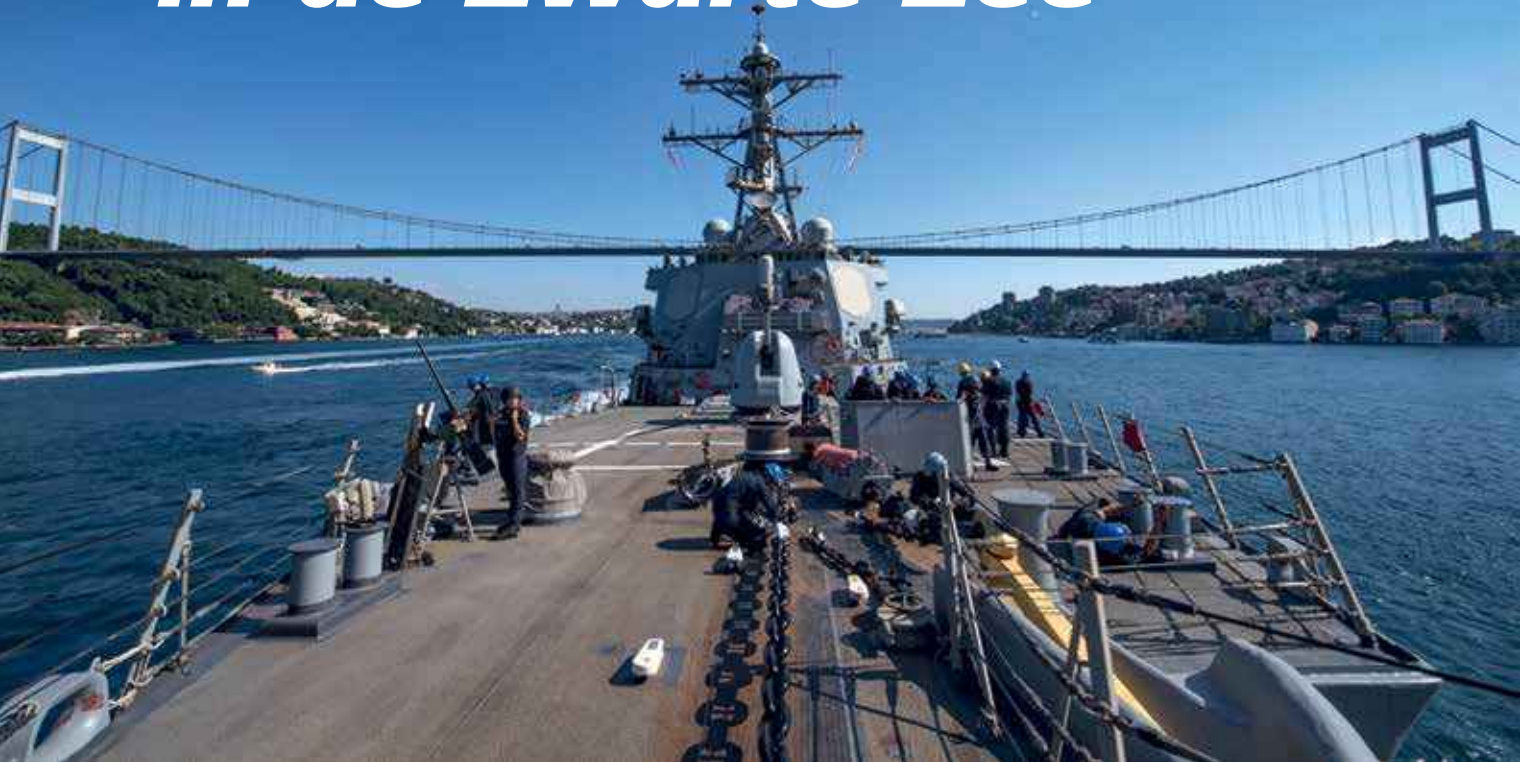
Toch gaat het *cyberlandschap* gebukt onder een enorme versnippering. Het Defensie Cyber Commando (DCC) is verantwoordelijk voor offensieve *cyber*, de AIVD/MIVD voor inlichtingen (BZK en Defensie), het NCSC (onder J&V) coördineert *cybersecurity* voor de vitale sector, en het Digital Trust Center voor het midden- en kleinbedrijf (EZK). Dan hebben we het nog niet over andere instanties belast met *cybersecurity & defence*. De samenwerking tussen al deze organisaties wordt bemoeilijkt door onduidelijke mandaten, dubblures dan wel hiaten in capaciteiten en de gevoeligheid van de materie. Vergelijk dit met het VK, waar één loket (het NCSC) alle instanties bedient. Het valt direct onder de Britse SIGINT/Cyber inlichtingendienst die verantwoordelijk is voor zowel offensieve *cyber* als inlichtingen, en fungeert als *het cyber expertisecentrum* van de overheid. Het lijkt wel de Engels-Nederlandse zeeoorlogen van de 17e eeuw, waarbij de Staatse vloot maar liefst vijf admiraliteiten had – die eveneens met moeite samenwerkten. Ze moesten het opnemen tegen één gecentraliseerde Engelse organisatie. Het duurde nog ruim honderd jaar voordat Nederland één admiraliteit kreeg. Toen was de goede reputatie van de vloot al lang vergane glorie.

Het DCC werd in 2014 opgericht met een missie die vaak aan de hand van een voorbeeld werd uitgelegd. In geval van een conflict zou het DCC bijvoorbeeld de vijandige luchtverdedigingssystemen hacken, zodat men het niet kinetisch hoefde uit te schakelen. Maar in de praktijk blijkt offensieve *cyber* gebouwd op inlichtingenoperaties. Hacken is de kunst om ongezien netwerken en systemen binnen te dringen en onopgemerkt te blijven. Als dit eenmaal lukt – en dat kan maanden duren – dan is de mogelijkheid tot sabotage automatisch inbegrepen. Hacken in vredetijd mag DCC echter niet. Alleen de MIVD mag dit op grond van de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. Ook beschikt het DCC niet over menselijke bronnen en inlichtingenpartners. Toen duidelijk werd dat DCC geen offensieve *cyber* kon uitvoeren, werd het concept van *Cyber Mission Teams* ontworpen. Samen met personeel van de MIVD zou DCC militaire missies in het buitenland ondersteunen. Na een valse start wordt deze samenwerking op betere leest geschoeid, maar intussen is de strategisch context veranderd. Het aantal missies in het buitenland neemt af en het belang van collectieve zelfverdediging neemt toe. Is het nog opportuun om het DCC separaat te houden of ligt integratie in de MIVD voor de hand?

In andere landen komen *Cyber Commands* eveneens moeilijk van de grond. In de VS heeft USCYBERCOM wel wapenfeiten op zijn naam staan, maar dit was mede mogelijk doordat het ingebed was in de National Security Agency. Onlangs werd besloten om deze (semi-)integratie te handhaven. Op het gebied van *cyber defense* worstelen landen ook met bestuursmodellen. Er is natuurlijk geen ideaal model; veel is afhankelijk van nationale context en cultuur. Maar het is wel opmerkelijk dat meerdere landen zowel de offensieve als defensieve *cybertaak* beleggen in hun inlichtingengemeenschap (zoals het VK, Canada, Australië en Denemarken). Zo wordt expertise gebundeld en kennisuitwisseling tussen aanvallers en verdedigers bevorderd.

Kortom, de nieuwe regering in Den Haag heeft straks een uitgelezen kans om het institutionele *cyberlandschap* – zowel binnen als buiten Defensie – goed tegen het licht te houden. Als de versnipperde aanpak niet wordt doorbroken, dan kunnen de nieuwste dreigingen niet worden gekeerd en blijven operationele kansen liggen. Aangezien het *cyberdomein* zich iets sneller ontwikkelt dan het 17^e eeuwse maritieme domein, is enige besluitvaardigheid geboden.

Het maritieme front in de Zwarte Zee

Een internationaalrechtelijke schets van de maritieme dimensie van het Oekraïens-Russische conflict

De maritieme dimensie van het jongste Oekraïens-Russische conflict is een complexe puzzel. De ruimte waarin het conflict zich afspeelt, strekt zich niet alleen uit over beide landen, maar is ingebed in bredere spanningen om invloedsfeer in de Zwarte Zee. Eén aspect dat meespeelt, is de internationaalrechtelijke dimensie van het maritieme gebied. Dit artikel beschouwt enkele hoofdpunten van die dimensie.

Eind april 2021 liepen de spanningen weer op in het Oekraïens-Russische conflict. Een enorme Russische troepenmacht was in de nabijheid van de Oekraïense grens samengetrokken. Volgens de Russische minister van Defensie nam zijn strijdmacht slechts deel aan militaire oefeningen.¹ De spanningen, tussen Rusland enerzijds en Oekraïne en de NAVO-landen anderzijds, namen weer af nadat de Russische troepenmacht werd teruggetrokken.²

Aan maritieme zijde ging het samentrekken van Russische troepen gepaard met de bekendmaking dat Moskou gedeeltes van de Zwarte Zee zou sluiten voor buitenlandse oorlogsschepen, eveneens onder het mom van manoeuvres. Volgens sommigen wordt daarmee ook de doorgang naar de Straat van Kerch afgesloten.³ De aankondiging is een 'unjustified move and part of a broader pattern of destabilising behaviour by Russia', meende de NAVO. En de VS⁴ riep Rusland op 'to ensure free access to Ukrainian ports in the Sea of Azov, and allow freedom of navigation'.⁵ Terwijl de VS en het Verenigd Koninkrijk tijdens de oplopende spanningen hun oorlogsschepen richting de Zwarte Zee lieten opstomen, werd de Russische vlootopbouw in de Zwarte Zee met spanning gadeslagen.

¹ De USS Porter gaat in juli door de zeestraat Bosporus om deel te nemen aan NAVO-oefening Sea Breeze (U.S. Navy/F. Williams)

Het maritieme front

Analist Kristian Åtland van het *Norwegian Defence research establishment* schreef onlangs dat het Oekraïens-Russische conflict naast de Krim en de Donbas-regio nog een derde, maritiem, front kent.⁶

Dit laatste front omvat de Zwarte Zee, de Zee van Azov en de tussenliggende Straat van Kerch. Met uitzondering van het Kerch-incident in november 2018 waarbij drie oorlogsschepen van Oekraïne met geweld werden aangehouden door Rusland, kenmerkt het maritieme front zich niet door vijandelijkheden. Het is eerder een front dat wordt gevormd door Russische uitbreiding van economische en militaire invloedssferen in de Zwarte Zee.

De Russische soevereiniteitsclaim over de Krim strekt zich niet alleen uit tot het grondgebied, maar ook tot de wateren rondom het schiereiland. Het leidt tot vragen van wie de wateren zijn, welke navigatierechten er bestaan en wie recht heeft op exploratie en exploitatie van de natuurlijke rijkdommen in en op de bodem van de zee. De feitelijke Russische overname van een deel van de Oekraïense exclusieve economische zone (EEZ), die een aanzienlijk deel van de Zwarte Zee omvat, brengt de gas- en olie-economie in dat gebied in Russische handen en doet Rusland bovendien grenzen aan NAVO-lidstaat Roemenië. Naast de economische uitbreiding, wordt doorgaans gesproken over een verdere militarisering van de regio door Moskou, onder meer door een toename van het aantal oorlogsschepen van de Russische *Black Sea Fleet*, waardoor *power projection* niet alleen tot in de Zwarte Zee, maar ook tot in de Middellandse Zee reikt.⁷ Volgens sommigen verandert de Zwarte Zee in een 'Russisch meer'.⁸

Op het maritieme front is de spanning niet alleen merkbaar tussen Oekraïne en Rusland, maar ook met andere staten. Dat is niet in de laatste plaats terug te voeren op het feit dat aan de Zwarte Zee zes landen grenzen, waaronder drie NAVO-lidstaten - Bulgarije, Roemenië en Turkije

- en twee NAVO-partners Oekraïne en Georgië. Door dit gegeven (de twee eerstgenoemde landen traden in 2004 toe tot het Noord-Atlantisch pact), alsook het feit dat Turkije fungeert als grenswachter van de poort naar de

Zwarte Zee, klonk eerder het geluid dat de Zwarte Zee qua invloedssfeer als een 'NAVO-meer' moest worden gezien.⁹ Niet alleen de landen, maar ook de omvang van de wateren laat toe dat in het gebied vrijheid van navigatie voor (oorlogs)schepen van alle staten bestaat. Het betekent

dat de conflictruimte waarin het maritieme front zich bevindt zowel gedeeld als benut wordt door andere staten. Dat benutten vindt bijvoorbeeld plaats door deelname aan maritieme NAVO-oefeningen met veiligheidspartners in de regio, zoals de jaarlijkse multinationale oefening *Sea Breeze*.¹⁰ Maar de vrijheid van navigatie wordt ook benut om in specifieke gevallen oorlogsschepen richting de Zwarte Zee te dirigeren.

Van gedeeltes van deze wateren, zoals de Straat van Kerch en de Zee van Azov, staat de juridische status niet onomstotelijk vast, zodat over navigatierechten de standpunten kunnen uiteenlopen tussen zowel de kuststaten onderling als tussen kuststaten en andere staten. Zo ziet Rusland de Zee van Azov als een interne historische binnenzee waar buitenlandse oorlogsschepen geen navigatierechten hebben.¹¹ Op zichzelf is onduidelijkheid over navigatierechten in maritieme gebieden niet bijzonder, maar, en wellicht enigszins vergelijkbaar met bijvoorbeeld de Straat van Hormuz, in tijden van spanning kan die wel een reden zijn voor landen om tegenover elkaar te komen te staan. Het maritieme front raakt daarmee niet alleen de belangen van Oekraïne en Rusland, maar ook die van andere staten.

De flessenhals van de Bosporus

De toegang voor oorlogsschepen naar de Zwarte Zee en de Krim wordt bepaald door twee maritieme verbindingswegen. De eerste is de doorgang van de Kaspische Zee naar de Zee van Azov. Het Wolga-Donkanaal verbindt de rivieren en daarmee beide zeeën met elkaar. De rivieren en het kanaal liggen op Russisch grondgebied. Recent verschenen nieuwsberichten over de verplaatsing van Russische oorlogsschepen van de Kaspische Zee naar de Zwarte Zee.¹² De tweede verbinding is de Bosporus. De Bosporus is weliswaar een zeestraat, maar het regime wordt niet beheerst door het zeestratenregime van het VN-Zeerechtverdrag. Dit verdrag geeft namelijk voorrang aan reeds lang van kracht zijnde verdragen die specifiek op een zeestraat betrekking hebben.¹³ Het doorvaartregime voor de Bosporus wordt daarom bepaald door het Verdrag van Montreux uit 1936, dat het resultaat is van afspraken uit de tijd waarin de Zwarte Zee gold als een Turks meer. Feit vandaag is dat de zeestraat in Turkse handen is. Het regime van Montreux is aanzienlijk beperkter dan het zeestratenregime van het VN-zeerechtverdrag met betrekking tot de toegang en navigatierechten van oorlogsschepen, met name voor oorlogsschepen van staten die niet aan de Zwarte Zee grenzen.

'De Russische soevereiniteitsclaim over de Krim strekt zich ook uit tot de wateren rond het schiereiland'

Spanning op de Krim in maart 2014 die eindigt met de Russische annexatie van het schiereiland aan de Zwarte Zee (Flickr.com/ S. Maksymenko)

Het regime voor oorlogsschepen is gedetailleerd.¹⁴ Een onderscheid bestaat onder meer tussen staten die wel en niet aan de Zwarte zee liggen. Voor niet-Zwarte Zeestaten is het type oorlogsschip, het maximale tonnage, de hoeveelheid vaartuigen (niet meer dan 9¹⁵) en het aantal dagen waarop oorlogsschepen in de Zwarte Zee mogen zijn (niet meer dan 21) gelimiteerd.¹⁶ Het Turkse Ministerie van Buitenlandse Zaken geeft aan dat in de uitvoering van Montreux bijvoorbeeld vliegkampschepen niet door de Turkse zeestraat mogen en alleen onderzeeboten van aangrenzende staten door de Bosporus mogen varen.¹⁷ Voor Zwarte Zeemogendheden gelden deze restricties niet.¹⁸ Het Verdrag levert daarmee een duidelijk strategisch voordeel op voor Zwarte Zeestaten. Rusland heeft baat bij een strikte toepassing ervan. In 2014 protesteerde Moskou tegen de passage van *USS Mount Whitney*, het vlaggenschip van de Amerikaanse Zesde Vloot die haar thuisbasis in Zuid-Italië heeft,¹⁹ waarvan het tonnage werd betwist.²⁰

Turkije heeft recent initiatieven genomen tot een derde toegang tot de Bosporus door in te stemmen met de bouw van een kanaal langs Istanboel. Dit Istanboelkanaal moet parallel aan de Bosporus gaan lopen.²¹ Of buitenlandse oorlogsschepen in de toekomst ook gebruik kunnen maken van dit kanaal is onduidelijk. Hoewel kanalen, zoals het Suez-, Panama- of Kielkanaal, wel een zeker internationaal aspect kennen doordat ze zeeën met elkaar verbinden, liggen ze op het grondgebied van één staat die het regime over het kanaal vooral bepaalt. Elk kanaal heeft zijn eigen, vaak historisch gegroeide, regime en het is maar de vraag er tegenwoordig zoiets bestaat als 'internationaal kanalenrecht' op grond waarvan andere staten inspraak zouden hebben in de totstandkoming van het regime van een

dergelijk kanaal. Een eventuele beperking hiervan kan een potentieel voordeel dan wel nadeel opleveren middels (on)gelijke toekenning van doorvaartrechten, bijvoorbeeld voor oorlogsschepen. Wat het doorvaartregime in en de relatie tussen het toekomstige Istanboelkanaal en de Bosporus zal zijn, is op dit moment niet te zeggen.²²

Het maritieme front in de rechtszaal

Stevige politieke veroordelingen zijn continue geuit aan het adres van het Kremlin inzake het Oekraïens-Russische conflict. De gebeurtenissen op de Krim in 2014 - een door Moskou georkestreerd onafhankelijkheidsreferendum,

inlijving van het schiereiland door Rusland, alsook de internationaal ruim gedeelde visie dat het om een onrechtmatige annexatie en bezetting gaat – hebben tot gevolg dat zowel over de status van het territorium als het Krimconflict zelf

onduidelijkheid bestaat. Die vertwijfeling lijkt te resoneren in de recente uitspraken van verschillende internationale tribunalen over de maritieme aspecten van het conflict.

De voorlopige maatregel van het Zeerechttribunaal

In november 2018 werden drie Oekraïense oorlogsschepen, *Berdyansk*, *Nikopol* en *Yani Kapu*, met geweld aangehouden door Russische kustwachtvaartuigen in de Zwarte Zee, ten zuiden van de Straat van Kerch. De schepen en de 24 bemanningsleden werden door Rusland gedetineerd. Oekraïne heeft daarop het Zeerechttribunaal (ITLOS²³) verzocht zich als voorlopige maatregel te buigen over de vrijlating van de oorlogsschepen en hun bemanning. Het primaire Oekraïense argument is dat oorlogsschepen immuniteit genieten waardoor zij niet kunnen worden gedetineerd door een andere staat.²⁴ Het Russische verweer gaat er niet op in, maar verwijst vooral naar

'Rusland heeft baat bij een strikte toepassing van het Verdrag van Montreux op de Bosporus'

Wie heeft het juridisch voor het zeggen in de Zwarte Zee en omliggende wateren? (Wikimedia Commons/N. Einstein)

Het Turkse fregat TCG Turgutreis tijdens de multinationale oefening Sea Breeze in 2019 onder leiding van Oekraïne en de VS (NATO)

de zogenoemde 'militaire activiteitenclausule', op grond waarvan het ITLOS geen rechtsmacht heeft en dus de zaak niet mag behandelen. Tegelijkertijd ontkent Rusland in een gewapend conflict te zijn met Oekraïne op de Krim, een situatie waarop het (zee)oorlogsrecht van toepassing is. Het Tribunaal merkt op dat *'the Russian Federation denies the categorisation of the situation as an armed conflict for the purposes of international humanitarian law'*.²⁵ Het ITLOS ziet in het incident geen militair karakter en heeft de vrijlating van de schepen en bemanning op basis van de immuniteit van oorlogsschepen gelast. Opvallend in deze zaak is dat Rusland, in plaats van zich te richten op de militaire activiteitenclausule, de rechtmatigheid van de actie had kunnen bepleiten door te stellen dat het in een gewapend conflict verwickeld was met Oekraïne.²⁶ Het uitvoeren van vijandelijkheden onder het oorlogsrechtregime tegen een tegenstander is geoorloofd. Oorlogsschepen zijn dan buit, de bemanning krijgsgevangenen. In plaats daarvan houdt Rusland vast aan de politiek-strategische verhaallijn dat er geen sprake is van een gewapend conflict op de Krim, waarmee het zich onthoudt van een steekhoudend juridisch argument. Eén ITLOS-rechter (Liesbeth Lijnzaad) heeft dit punt benoemd, hoewel de kwestie over de juridische status van het conflict ook buiten de rechtsmacht van het Zeerechttribunaal valt. Nadat de voorlopige maatregel aan Oekraïne werd toegewezen, is eind 2019 de hoofdzaak gestart over dezelfde kwestie.²⁷

Rechten over de kustwateren van de Krim, de Straat van Kerch en de Zee van Azov

Eerder, in 2016, legde Oekraïne op basis van het VN-Zeerechtverdrag een zaak voor aan een ander internationaal tribunaal. Deze zaak heeft betrekking op de rechten over de kustwateren van de Krim, de Zee van Azov en de Straat van Kerch.²⁸ Naast de huidige situatie rond de Krim liepen er al discussies over de status van de wateren in de Zee van Azov en de Straat van Kerch. In 2003 sloten Oekraïne en Rusland daarover een verdrag.²⁹ In februari 2020 oordeelde het tribunaal eerst over de vraag of het rechtsmacht heeft de zaak te mogen behandelen.³⁰ In die beoordeling volgde het tribunaal het uitgangspunt dat rechten op maritieme zones, zoals een territoriale

zee of een EEZ, in het verlengde liggen van een territorium en alleen geclaimd kunnen worden door de staat die soevereiniteit bezit over dat grondgebied. Het moet, met andere woorden, eerst duidelijk zijn van wie het grondgebied is alvorens de zee kan worden verdeeld. En ook hier heeft de twijfelachtige status van de Krim kennelijk effect. Het tribunaal ziet zich namelijk genooddaakt te vinden dat over een aantal onderwerpen, zoals de rechten over de maritieme zones van de Krim, geen rechtsmacht bestaat nu mag worden aangenomen dat er een dispuut bestaat over de soevereiniteit van de Krim, ongeacht of dat dispuut terecht is of niet.³¹ En daarover kan het tribunaal zich niet buigen; zijn rechtsmacht is beperkt tot kwesties in het VN-Zeerechtverdrag en reikt niet tot soevereiniteitsdisputen over land. Aan de zeerechtelijke kwesties die eraan vastzitten, komt het dan ook niet toe.

De vrije zee

Van de rechtszaal terug naar zee. Naast de land- en maritieme disputen tussen Oekraïne en Rusland laat, zoals gezegd, de internationaalrechtelijke omgeving op het maritieme front ook ruimte voor de aanwezigheid en gebruikmaking van de zeeën waarover conflict bestaat door andere staten. De Straat van Kerch is een dergelijk gebied. Het is de doorgang naar grote havens in de Zee van Azov en dus van economisch belang. De straat is 41 kilometer lang, minder dan 24 zeemijl breed en 4 zeemijl op zijn smalst.³² In 2018 bouwde Rusland een brug over de straat die de Krim met het Russische vasteland verbindt. In 2018 nam het Europees Parlement een resolutie aan met de positie dat er een recht van doortocht (*transit passage*) bestaat door de Straat van Kerch en dat de doortocht door de bouw van de brug wordt belemmerd.³³ De resolutie *'points out that Russia is bound by international maritime law and the bilateral cooperation agreement with Ukraine not to hamper or impede transit passage through the Kerch Strait and the Sea of Azov'*. Terwijl de aanwezigheid van andere staten in de Zwarte Zee zich op dit moment voornamelijk beperkt tot gezamenlijk oefenen met veiligheidspartners, is het de vraag wat er gebeurt als dergelijke navigatieclaims op het recht van doortocht door de Straat van Kerch daadwerkelijk op de proef worden gesteld, terwijl Rusland ook speldenprikken uitdeelt door gebieden op zee af te sluiten voor buitenlandse oorlogsschepen. Bemoeienis van derde staten op het maritieme front komt zo niet tot stand

Het zeerechttribunaal ITLOS in Hamburg (W. Meinhardt)

De haven van Sebastopol in 2015 na de annexatie door Rusland
(Flickr.com/Nick S.)

via directe militaire ondersteuning van Oekraïne, maar via het streven statelijke rechten op het vrije gebruik van de zee te behouden.

Helaas is een versie in een voor mij leesbare taal van de recente Russische afkondiging van het afsluiten van maritieme gebieden niet publiekelijk te vinden. En zonder daadwerkelijke tekst past geen inhoudelijk mening. Informatie en commentaar is vooral gebaseerd op media- en persberichten.³⁴ Desalniettemin kan over het algemeen worden gezegd dat het afsluiten van delen van de zee voor specifieke categorieën zoals oorlogsschepen geen grondslag vindt in het zeerecht of zeeoorlogsrecht, zodat wat er bekend is over de Russische afkondiging zich moeilijk verhoudt tot het internationaal recht op zee.

Ten slotte

Het maritieme front in het conflict tussen Oekraïne en Rusland is een interessante juridische puzzel, waarin zowel het conflict tussen beide landen als de belangen van andere landen over de Zwarte Zee verweven zijn. Hoewel ook in deze zee de vrijheid van navigatie geldt, brengt de combinatie van de geografische omstandigheden inzake de toegang tot de Zwarte Zee en de internationaal-rechtelijke regulering van de Bosporus een extra dimensie met zich mee in de militair-strategische posities van de betrokken landen en de strijd om invloedssfeer over 'het meer'. Tegelijkertijd is in de rechtszaal de beslechting van de maritieme disputen rondom de wateren van de Krim, de Straat van Kerch en de Zee van Azov een uitdaging, doordat zeerechttribunalen zich geconfronteerd zien met de complexiteit van zogenaamde *mixed disputes* over land en water en de politiek-strategische positionering van beide landen.

De bemanning van de opgebrachte Oekraïense oorlogsschepen werd in september 2019 bij een gevangenenuitruil teruggestuurd naar eigen land. De schepen volgden een paar maanden later. Daags na afkondiging van de afsluiting van maritieme gebieden, bleek de VS zijn oorlogs-

schepen toch niet door de Bosporus te sturen. Verdere confrontatie op zee bleef uit. Vanuit de studeerkamer lijkt de afkondiging desalniettemin op een nieuwe Russische zet op zee in een poging meer maritieme bewegingsruimte en invloed in de Zwarte Zee te creëren.

KLTZ mr. dr. M.D. (Martin) Fink is hoofd Juridische Zaken van de Koninklijke Marechaussee. Deze bijdrage is op persoonlijke titel geschreven.

Noten

- 1 T. Borst, 'Russische defensie minister: troepen verlaten Oekraïens grensgebied', in: *NRC*, 22 april 2021.
- 2 M. Keres, 'Conflict met Rusland laaien weer op', in: *NRC*, 18 april 2021.
- 3 Zie: <https://www.reuters.com/world/europe/russias-plan-restrict-foreign-warships-near-crimea-will-keep-kerch-strait-open-2021-04-16/>.
- 4 N. Price (department spokesperson), 'Russia's intention to restrict navigation in parts of the Black sea', 19 April 2021. www.state.gov/russias-intention-to-restrict-navigation-in-parts-of-the-black-sea/.
- 5 www.aa.com.tr/en/politics/nato-urges-russia-not-to-restrict-free-navigation-in-black-sea/2211544.
- 6 K. Åtland, 'Redrawing borders, reshaping orders: Russia's quest for dominance in the Black Sea region', in: *European Security*, 30:2 (2021), 305-324, 306.
- 7 Zie: <https://warontherocks.com/2018/07/is-a-new-russian-black-sea-fleet-coming-or-is-it-here/>.
- 8 Zie: <https://www.blackseanews.net/en/read/153503>.
- 9 Zie: https://english.pravda.ru/news/hotspots/134579-black_sea_nato_russia/.
- 10 Zie: <https://mc.nato.int/media-centre/news/2020/nato-forces-participate-in-sea-breeze-exercise-in-the-black-sea>.
- 11 A. Lot, 'The Passage Regimes of the Kerch Strait - To Each Their Own?' in: *Ocean Development & International Law*, 52:1 (2021), 64-92, 80.
- 12 <https://jamestown.org/program/moscow-moving-15-warships-from-caspian-sea-to-waters-off-ukraine/>.
- 13 Artikel 35 derde lid VN-Zeerechtverdrag.
- 14 K. Yücel, *The Legal Regime of the Turkish Straits: Regulation of the Montreux Convention and its Importance on the International Relations after the Conflict of Ukraine*, dissertation 2019. Zie: <https://d-nb.info/1187833509/34>.
- 15 Artikel 14 tweede lid van het Montreux verdrag.
- 16 Artikel 18 tweede lid van het Montreux verdrag.
- 17 Zie: <https://www.mfa.gov.tr/implementation-of-the-montreux-convention.en.mfa>.
- 18 Artikel 10 en 11 van het Montreux verdrag.
- 19 Zie: <https://www.navaltoday.com/2014/10/13/uss-mount-whitney-enters-black-sea/>.
- 20 Yücel, 219-220.
- 21 Zie: <https://www.maritime-executive.com/article/turkey-greenlights-massive-project-to-build-canal-through-istanbul>.
- 22 Zie: <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/05/turkish-ex-admirals-arrested-over-criticism-of-erdogans-crazy-canal-scheme>.
- 23 International Tribunal on the Law of the Sea.
- 24 ITLOS, no. 26. *Case concerning the detention of three Ukrainian naval vessels (Ukraine v. Russian Federation)*, Provisional Measures, 25 mei 2019.
- 25 Zie paragraaf 44.
- 26 Zie ook J. Kraska, 'The Kerch Strait Incident: Law of the Sea or Law of Naval Warfare?' Zie: www.ejiltalk.org/the-kerch-strait-incident-law-of-the-sea-or-law-of-naval-warfare/.
- 27 PCA Case No. 2019-2, *Dispute Concerning the Detention of Ukrainian Naval Vessels and Servicemen between Ukraine and the Russian Federation*.
- 28 PCA Case No. 2017-06, *Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait*.
- 29 Agreement between the Russian Federation and Ukraine on Cooperation in the Use of the Sea of Azov and the Kerch Strait.
- 30 Award concerning the preliminary objections of the Russian Federation, 21 February 2020.
- 31 Paragraaf 197-198, PCA Case No. 2017-06.
- 32 Lot (2021), 65.
- 33 European Parliament resolution of 25 October 2018 on the situation in the Sea of Azov (2018/2870(RSP)).
- 34 Zie bijv. C.J. Parmley en R. Pedrozo, *Russia's Illegal Restriction of Navigation in the Black Sea*. Zie: www.lawfareblog.com/russias-illegal-restriction-navigation-black-sea.

Column

'Gerechtigheid en geld verdienen, een moeilijk evenwicht'

Prof. dr. Theo Brinkel is KVMO hoogleraar Militair-maatschappelijke studies aan de Universiteit Leiden.

Wat weegt zwaarder: gerechtigheid of geld verdienen? Als het gaat om de betrekkingen met China is het lastig een goede balans te vinden. De deelname van de vorige maand vertrokken Zr.Ms. Evertsen aan *Operation Fortis* kan goed in dat licht worden gezien. De Evertsen maakt samen met de Amerikaanse USS The Sullivans deel uit van een Brits vlootverband, *Carrier Strike Group 21*. Het staat onder leiding van het nieuwe vliegdekschip HMS Queen Elizabeth. *Operation Fortis* laat zien hoe belangrijk de Zuidoost-Aziatische regio en met name de rol van China daar geworden is.

Maar het gaat met deze missie net zozeer om zichtbaarheid van de balans tussen gerechtigheid en geld verdienen. Geld verdienen, dat wil zeggen dat de Europese Unie voor China de belangrijkste handelspartner is en dat China voor de EU de belangrijkste handelspartner is na de VS. Televisies, laptops, kleren, lampen, medicijnen zelfs: we zijn ervoor van China afhankelijk. Gerechtigheid verwijst naar democratie. Die wordt door China in Hong Kong flink om zeep geholpen. Peking onderdrukt Oeigoeren, tot aan degenen van hen die een veilig heenkomen dachten te vinden in Nederland. Gerechtigheid verwijst naar de internationale rechtsorde en de vrijheid van de zee die door de Chinese politiek bedreigd wordt. Praktisch de hele Zuid-Chinese Zee wordt door Peking tot Chinees gebied gerekend. In 2016 sprak het Internationaal Gerechtshof in Den Haag zich uit over de aanspraak die China maakte op een rif dat door de Filipijnen geclaimd werd. Het Hof stelde de Filipijnen praktisch geheel in het gelijk, maar China legde de uitspraak naast zich neer.

Op weg naar Japan zal de *Carrier Strike Group 21* zeer waarschijnlijk gebruik maken van de route door de Zuid-Chinese Zee. Volgens internationaal recht wordt die dus nog steeds als internationale wateren beschouwd. Met de deelname met de Evertsen staat Nederland voor een beginsel dat wij altijd hebben hooggehouden: de *mare liberum*. Wij tonen ons daarin bovendien een solidaire bondgenoot met onze Atlantische vrienden. Minister Bijleveld schat wat dat betreft de risico's voor het schip en zijn bemanning in als 'beperkt en acceptabel'. Defensie doet dus aan gerechtigheid. De reis zal meer dan zes maanden duren en de schepen doen tientallen havens aan, in India, Singapore, Zuid-Korea, Japan. Vrijheid in een wereld van verbindingen heeft de WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) dat een aantal jaren geleden genoemd.

Op de top van staatshoofden en regeringsleiders in Brussel, afgelopen juni, heeft de NAVO zich uitgesproken over China. De NAVO-leiders zijn voorzichtig. In de slotverklaring staat enerzijds dat de groeiende invloed en het assertieve gedrag van het land een uitdaging vormen voor de internationale rechtsorde en voor gebieden die relevant zijn voor de veiligheid van de NAVO. De slotverklaring noemt onder andere de bedreiging van de mensenrechten, de uitbreiding van het nucleaire arsenaal, het verspreiden van desinformatie. De NAVO streeft naar gerechtigheid, want steunt de 'rules-based international order'. Maar de lidstaten realiseren zich anderzijds dat zij niet zonder geld verdienen kunnen. Zij hebben China als grote mogendheid ook nodig. Waar de belangen van de lidstaten dat vragen, verwelkomen zij kansen om samen met China gemeenschappelijke uitdagingen, zoals klimaatverandering, aan te gaan. Vandaar dat zij in de slotverklaring de nadruk leggen op het belang van een constructieve dialoog, waar dat mogelijk is.

Gerechtigheid en geld verdienen, een moeilijk evenwicht. *Carrier Strike Group 21* is voor meerdere doelen onderweg. Uiteraard wordt er van begin tot einde geoefend. Maar het gaat ook om militaire, maritieme, diplomatie: je gezicht laten zien, politieke banden aan halen, bij dragen aan de export. Nederland wordt wel een beetje dominee en een beetje koopman genoemd. Gerechtigheid of geld verdienen? Als ons land beide belangrijk vindt, moet het dat zo af en toe tonen. Zo kun je de missie van Zr.Ms. Evertsen ook zien.

De bijzondere rechtspositie van de militair

Vanwege de opgelegde beperkingen en de risico's die de militair loopt, wijkt diens rechtspositie sterk af van die van andere ambtenaren, met de inzetbaarheid van de krijgsmacht als graadmeter. Vele rechten en – vooral – vele verplichtingen en beperkingen maken de rechtspositie van militaire ambtenaren bijzonder. Een bijzondere rechtspositie brengt echter niet zonder meer een uitzonderingspositie met zich mee.

Op 1 januari 2020 is de Wet normalisering rechtspositie ambtenaren (Wnra) in werking getreden. Als gevolg daarvan is de publiekrechtelijke aanstelling van het merendeel van de ambtenaren automatisch omgezet in een arbeidsovereenkomst naar burgerlijk recht. Wel is de 'genormaliseerde ambtenaar' nog steeds een bijzondere werknemer, aangezien de Ambtenarenwet voortleeft: de Ambtenarenwet 2017 (AW 2017). Deze wet bevat nog slechts enkele bepalingen over integriteit en de uitoefening van grondrechten – samen te vatten als de 'ambtelijke kernwaarden'. Volgens de initiatiefnemers¹

van de Wnra paste de tweedeling tussen ambtenaren met een publiekrechtelijke aanstelling en werknemers met een privaatrechtelijke arbeidsovereenkomst niet langer in de huidige tijdgeest.² De wetsgeschiedenis bij de Wnra staat bol van termen als 'eenvormigheid' en 'principiële gelijkheid'. Desondanks is een aantal groepen ambtenaren uitgezonderd, waaronder bestuurders, rechters, politieagenten én militairen – oftewel: de 'blijfambtenaren'.³

De initiatiefnemers van de Wnra hebben zelf opgemerkt dat zij een overgang naar het arbeidsrecht voor militairen

niet blijvend uitsluiten, maar dat eerst onderzocht moet worden in hoeverre de bepalingen uit het Burgerlijk Wetboek (BW) zich verdragen met de militaire rechtspositie.⁴ In mijn proefschrift heb ik hier gevolg aan gegeven door, kort gezegd, te onderzoeken op welke wijze de bijzondere rechten en plichten van de militair in het arbeidsrecht kunnen worden gerealiseerd. In deze bijdrage zal ik nader stilstaan bij de vraag of het wenselijk is om, in navolging van de normaliseringsoperatie van 1 januari 2020, ook de militaire ambtenaar onder te brengen in het BW. Alvorens hierop in te gaan, volgt eerst een overzicht van de bijzondere rechtspositie van de militair.

De bijzondere rechtspositie

Het 'gewone' aan de rechtspositie

Hoewel veel militairen zich dit waarschijnlijk nauwelijks realiseren, zijn zij in juridische termen 'militair ambtenaar'. De rechtspositie van de militair is publiekrechtelijk geregeld. In de kern komt zij overeen met de rechtspositie van burgerambtenaren van vóór 1 januari 2020. Artikel 109 van de Grondwet (Gw) draagt de wetgever op om de 'rechtspositie van ambtenaren' te regelen. Voor ambtenaren is hier gehoor aan gegeven met de (inmiddels gewijzigde) Ambtenarenwet 1929; voor militaire ambtenaren met de Militaire Ambtenarenwet 1931 (MAW) die tegenwoordig door het leven gaat als Wet Ambtenaren Defensie (WAD). Voor militairen is de rechtspositie nader uitgewerkt in het Algemeen militair ambtenarenreglement (AMAR), dat tot op zekere hoogte vergelijkbaar is met bijvoorbeeld het Algemeen rijksambtenarenreglement (ARAR), dat inmiddels is vervallen.

Vóór 1 januari 2020 werd de rechtspositie van alle ambtenaren over de gehele linie, dus van aanstelling tot ontslag, gekenmerkt door eenzijdigheid. Los van de rechten en plichten van de militair die evident bijzonder zijn (zie hierna), zijn er enkele nuanceverschillen, die te herleiden zijn tot de bijzondere positie. In de eerste plaats kan de praktijk anders uitpakken, ook al is het wettelijk kader gelijk. Net als (aspirant-)militairen kunnen bepaalde (aspirant-)burgerambtenaren bijvoorbeeld te maken krijgen met een medische (basis)keuring, de eis van het Nederlander-schap en een veiligheidsonderzoek. Het verschil is dat deze aanstellingsvoorwaarden zich uitstrekken tot *alle* militaire ambtenaren, ongeacht de functie. De bijzondere positie leidt verder tot juridische verschillen op detailniveau, zoals op het gebied van het bezoldigingssysteem, de proeftijd en de ontslaggronden. Veel van deze verschillen zijn terug te voeren naar het personeelsbeleid van de krijgsmacht. De eis van algemene inzetbaarheid en het functieroulatiesysteem bijvoorbeeld resulteren in (een) bijzondere (invulling van de) ontslaggronden. Illustratief is het ontslag wegens het Flexibel Personeelssysteem (FPS), dat feitelijk neerkomt op een *up-or-out* ontslag.⁵ Geen enkele andere overheidssector kent hiervoor een wettelijke grondslag – de marktsector overigens ook niet –; Defensie wel.⁶

De bijzondere rechtspositie in vogelvlucht

Dat de positie van de militair gekwalificeerd kan worden als bijzonder, wordt alom aanvaard. In 2014 heeft de minister haar kernachtig omschreven in de *Kamerbrief inzake de bijzondere positie van de militair*.⁷ Een bijzondere positie krijgt pas betekenis, wanneer zij wordt afgezet tegen de norm. In dat kader heb ik de rechtspositie van de militair ambtenaar vergeleken met die van de (genormaliseerde) ambtenaar. Aan de hand hiervan heb ik een groot aantal bijzondere rechten en plichten geïdentificeerd. Hieronder worden de belangrijkste uitgelicht.

Werkzaamheden. De bijzondere positie van de militair wordt in een adem genoemd met termen als 'onvoorwaardelijke inzet' en 'zelfopoffering'. De militair is verplicht om de opgedragen taken, ook niet-militaire taken, onvoorwaardelijk uit te voeren – overal ter wereld.⁸ De bijzondere verplichtingen en beperkingen die de militair worden opgelegd, scheppen de kaders voor een inzetbare krijgsmacht. Een voorbeeld is de operationele dienver-

plichting, die, kort gezegd, inhoudt dat de minister bevoegd is om een ontslagaanvraag af te wijzen in verband met uitzending.⁹ Verder is van belang dat de krijgsmacht primair een geweldsinstrument is. In de uitvoering van zijn taken kan de militair in de situatie komen

dat hij (dodelijk) geweld moet gebruiken en/of risico loopt (dodelijk) gewond te raken. Militairen treden op in het hoogste geweldsspectrum. Juist dat onderscheidt de militair van andere werknemers. Toch is het dragen van een wapen *niet* de bepalende factor geweest voor de uitzonderingspositie in de Wnra.¹⁰ De aanstellingsvoorwaarden, verplichte defensieopleidingen, instructies en het toezicht (lees: militair straf- en tuchtrecht) dienen als waarborg voor verantwoord geweldgebruik – en niet de publiekrechtelijke aanstelling.

Beperkingen van grondrechten. De rode draad in de rechtspositie van de militair ambtenaar zijn de beperkingen op de persoonlijke vrijheid. De WAD bevat een groot aantal beperkingen op de uitoefening van grondrechten door militairen. In de eerste plaats gaat het om beperkingen zoals die in meer of mindere mate ook gelden voor burgerambtenaren. Een voorbeeld is de bepaling inzake de vrijheid van meningsuiting en van vereniging, vergadering en betoging.¹¹ Daarnaast is er een groot aantal bijzondere beperkingen: de verplichte alcohol-/urinetest in het kader van onderzoek naar alcohol-/druggebruik, reisbeperkingen, de binding van de militair aan de militaire gezondheidszorg, het stakingsverbod en de dienverplichting.¹² Deze beperkingen staan in nauw verband met de taakstelling van de krijgsmacht en de daaruit voortvloeiende bijzondere positie van de militair.

Militair straf- en tuchtrecht. De bijzondere plichten krijgen extra gewicht door het militair straf- en tuchtrecht. Dat voor militairen een eigen tuchtwet geldt, is op zichzelf beschouwd niet bijzonder. Ook in het arbeidsrecht kan

overtreding van interne regels leiden tot tuchtrechtelijke straffen, zoals een geldboete. Bovendien kent het arbeidsrecht beroepsgroepen die vallen onder een eigen, wettelijk geregeld, tuchtrecht, bijvoorbeeld in de gezondheidszorg, de advocatuur en het notariaat. Vanuit arbeidsrechtelijk perspectief is vooral bijzonder dat de militair strafrechtelijk vervolgd kan worden wegens een tekortkoming in de nakoming van zijn verplichtingen, bijvoorbeeld het niet-opvolgen van een dienstbevel of ongeoorloofde afwezigheid. Een werknemer komt in deze situaties hoogstens op straat te staan, de militair in de gevangenis.

Afwijkingsbevoegdheid. Bij buitengewone omstandigheden kunnen de rechtspositionele 'teugels' nog verder worden aangetrokken. Uit art. 1b WAD volgt dat de minister bij buitengewone omstandigheden bevoegd is om tijdelijk af te wijken van de WAD, het AMAR en andere aanverwante regelgeving, voor zover dit met het oog op de goede uitvoering van de operationele taken van de krijgsmacht noodzakelijk is.¹³ Op zich is het beginsel 'nood breekt wet' terug te vinden in alle rechtsgebieden. Ook in het arbeidsrecht mag van werknemers een zekere mate van flexibiliteit worden verwacht. In bepaalde gevallen kan zelfs van hogerhand worden ingegrepen in de arbeidsvoorwaarden. Een voorbeeld is de Noodwet Arbeidsvoorziening die bij buitengewone omstandigheden in werking wordt gesteld. Desondanks is er geen bepaling die zich kan meten aan artikel 1b WAD.

Nazorg. In de uitoefening van hun taken lopen militairen een verhoogd risico op letsel. Volgens de wetgever vergt dit een bijzondere zorgplicht van de overheid – in 2012 tot uitdrukking gebracht in de Veteranenwet. Deze ligt in het verlengde van de materiële zorgplicht, ofwel werkgeversaansprakelijkheid. Bij ongevallen tijdens buitengewone (of daarmee vergelijkbare) omstandigheden, zoals crisisbeheersingsoperaties en bepaalde oefeningen, geldt voor militairen een bijzondere regeling. Deze schadeloosstelling voor militaire oorlogs- en dienstslachtoffers is te

zien als een ereschuld: een aansprakelijkheid van de gemeenschap – en dus niet zozeer de minister als werkgever – voor de geleden schade.

Stakingsverbod. Verreweg het meest genoemd als beletsel voor het onderbrengen van militairen in het civiele arbeidsrecht is dat zij niet mogen staken.¹⁴ Andere ambtenaren en werknemers ontleen het recht op collectieve actie het Europees Sociaal Handvest (ESH) en het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM).¹⁵ Een stakingsverbod voor alle militairen, ongeacht of zij zijn geplaatst in een operationele of ondersteunende functie, valt nog steeds goed te rechtvaardigen vanuit de voortdurende en onvoorwaardelijke gereedheid die wordt vereist van alle – onderling samenhangende – eenheden van de krijgsmacht teneinde de grondwettelijke taken uit te oefenen.¹⁶ Dat militairen *op voorhand* verstoken zijn van het stakingswapen vormt echter een belangrijke beperking in de mogelijkheden van de militaire vakbonden om een gunstig onderhandelingsresultaat te behalen: *'Without the right to strike, collective bargaining amounts to collective begging.'*¹⁷

Normalisering van de rechtspositie van de militair

Normaliseringsproces

De Wnra is in de literatuur gekenschetst als 'de wet die bijna alles bij het oude laat'.¹⁸ Met de Wnra is geen wijziging van de arbeidsvoorwaarden beoogd; deze worden 'slechts' in een andere vorm gegoten. De initiatiefnemers presenteerden de wet als hét sluitstuk op de ontwikkeling dat de rechtspositie van ambtenaren is toegegroeid naar die van werknemers – het zogeheten normaliseringsproces.¹⁹ Veel van de stappen in het normaliseringsproces zijn op gelijke wijze gezet in het militaire ambtenarenrecht. Bij de wijziging van de Militaire Ambtenarenwet 1931 (MAW) per 1 januari 2008 heeft de wetgever echter sterk de nadruk gelegd op bijzondere positie van de militair en

'Militairen zijn op voorhand verstoken van het stakingswapen. Dit betekent een belangrijke beperking in de mogelijkheden van de militaire vakbonden om een gunstig onderhandelingsresultaat te behalen' (foto www.prodef.nl)

'In de uitoefening van hun taken lopen militairen een verhoogd risico op letsel' (MCD/Jarno Kraayvanger)

deze uitvoerig in verband gebracht met de taken van de krijgsmacht.²⁰ De MAW werd verrijkt met een groot aantal afwijkende verplichtingen en beperkingen, die voorheen impliciet of expliciet (via lagere regelgeving) golden. Dit is hét moment waarop het militaire ambtenarenrecht en het burgerambtenarenrecht zijn gaan divergeren.²¹ In feite vormt de Wnra het sluitstuk op deze ontwikkeling: artikel 3 onder c AW 2017 bepaalt dat de overheidswerkgever geen arbeidsovereenkomst sluit met militaire ambtenaren. Ter rechtvaardiging van de uitzonderingspositie van militaire ambtenaren wordt gewezen op de vergaande eisen die met het oog op hun inzetbaarheid aan hen worden gesteld en die gepaard gaan met bijzondere beperkingen van hun grondrechten.²² Kennelijk vindt de wetgever de militair dus *te* bijzonder voor het arbeidsrecht. De uitzonderingspositie betekent dat militaire ambtenaren nog steeds een publiekrechtelijke aanstelling hebben.

In mijn proefschrift concludeer ik dat de bijzondere rechten en plichten van de militair in beginsel kunnen worden gerealiseerd in het private arbeidsrecht. Uitgangspunt daarbij is dat de WAD (of liever weer: de Militaire Ambtenarenwet) blijft voortbestaan. Analoot aan de AW 2017 kan deze wet de bepalingen bevatten die de kern van het militair ambtenaarschap raken. Vervolg vraag is of normalisering van de rechtspositie van militaire ambtenaren ook *wenselijk* is. Hieronder zal ik enkele argumenten voor en tegen presenteren, waarna ik afsluit met mijn eigen opvatting.

Argumenten vóór

• Uniformiteit van arbeidsverhoudingen

Het voornaamste argument dat pleit voor normalisering van de rechtspositie van militaire ambtenaren is het streven naar een uniforme regeling van arbeidsverhoudingen.²³ Dit uitgangspunt ligt ook ten grondslag aan de Wnra, die uiteindelijk draait om principiële gelijkheid van ambtenaren en werknemers. Ook vanuit het perspectief van de krijgsmacht is uniformiteit de hoofdregel. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw wordt bij het

personeelsbeleid uitdrukkelijk rekening gehouden met ontwikkelingen in de burgerlijke overheidsdienst en in de marktsector (de zogeheten gelijkstellingsgedachte). Wat er ook zij van de Wnra, feit is dat de rechtspositie van het merendeel van de ambtenaren is genormaliseerd. Door mee te gaan in deze ontwikkeling behoudt Defensie aansluiting bij andere (overheids)werkgevers – in de woorden van voormalig staatssecretaris van Defensie Van Hoof: 'We moeten er voor waken dat (...) we doorschieten in het bijzondere en ons onnodig verwijderden van de ontwikkelingen in de samenleving.'²⁴

• Achterblijvende rechtsontwikkeling

Hoe zal het gaan met de rechtsontwikkeling van het ambtenarenrecht nu het leeuwendeel van de ambtenaren is weggetrokken naar het arbeidsrecht? Voor de ontwikkeling van de rechtspositie kunnen de uitzonderingen in de Wnra niet langer leunen op de sector Rijk. Dit betekent dat zij zelf regelingen moeten ontwerpen en uitvoeren. Bovendien wordt het ambtenarenrecht op steeds minder universiteiten gedoceerd. Ook in de rechtswetenschappelijke literatuur is, los van de Wnra, minder aandacht voor kwesties die spelen in het ambtenarenrecht 'oude stijl'; bij de bestuursrechter en de Centrale Raad van Beroep is zo'n 76% van de ambtenarenzaken weggevallen.²⁵ En advocaten/praktijkjuristen met een ambtenaarrechtelijke achtergrond leggen zich sinds 1 januari 2020 vooral toe op de genormaliseerde ambtenaren. Het risico bestaat dat het ambtenarenrecht 'oude stijl' in de toekomst verwordt tot een obscuur figuur. In de toekomst kan dit een belangrijke reden zijn om ook over te gaan naar het arbeidsrecht.

Argumenten tegen

• Een 'jungle' van bepalingen

De regeling van de bijzondere positie van militairen in het arbeidsrecht vraagt om een groot aantal afwijkende bepalingen over, bijvoorbeeld, uitoefening van grondrechten, ontslag en de organisatie van de rechtspraak. Daarbij komt dat, zoals hierboven is aangegeven, de bijzondere positie ook doorwerkt in ogenschijnlijk gewone onder-

delen van de rechtspositie van de militair ambtenaar. Het risico is dat een wetstechnische ‘puzzel’ ontstaat, waarbij de militair, zijn rechtshulpverlener of zelfs de kantonrechter verzandt in een jungle van bepalingen. Er is dus een zekere spanning tussen de eenheid van het arbeidsrecht en het tot zijn recht komen van de bijzondere militaire verhoudingen. Toch is dit niet helemaal onoverkomelijk. Voor zeevarenden bijvoorbeeld is ook een aanzienlijk aantal afwijkende bepalingen opgenomen in het BW.²⁶

• Onorthodoxe regelingen

Vanuit arbeidsrechtelijk perspectief zijn sommige randvoorwaarden voor normalisering van de rechtspositie van de militair hoogst onorthodox, waaronder het opzijzetten van de contractsvrijheid van de cao-partijen ten faveure van het georganiseerd overleg, de bevoegdheid om bij buitengewone omstandigheden af te wijken van het BW en deelname van militaire leden aan de rechtspraak. Ter illustratie licht ik hier de initiële dienverplichting uit:

aan de aanstelling als militair ambtenaar is de verplichting verbonden een bepaalde periode deel uit te blijven maken van het beroepspersoneel.

Elke aanvraag voor ontslag in deze periode wordt in beginsel afgewezen.²⁷ De bijzondere opzegverboden in het

arbeidsrecht zijn echter steeds gericht tot de werkgever. De werkgever kan de arbeidsovereenkomst bijvoorbeeld niet opzeggen tijdens ziekte of wegens lidmaatschap van een vakbond.²⁸ Niets staat de werknemer in de weg om de arbeidsovereenkomst op te zeggen. Eventuele normalisering van de rechtspositie van de militair betekent de introductie van een bijzonder opzegverbod gericht tot de militair – een bijzonder bijzonder opzegverbod dus. Toch meen ik dat alle afwijkingen afzonderlijk en in onderlinge samenhang bezien niet zo fundamenteel van aard zijn, dat sprake is van het herbouwen van het arbeidsrecht.²⁹

‘Bij toekomstige (ingrijpende) wijzigingen van het arbeidsrecht doemt het schrikbeeld op dat de bijzondere positie – als component van het geheel – over het hoofd wordt gezien’

Het arbeidsovereenkomstenrecht maakt juist inbreuk op de contractsvrijheid door de ongelijkheid tussen werkgever en werknemer te compenseren met dwingend recht. Ook de belangentegenstelling tussen Defensie en de militair zou via het arbeidsrecht kunnen worden gereguleerd.

• Risico van toekomstige wetswijzigingen

In mijn proefschrift constateer ik dat er geen juridische bezwaren zijn tegen een overstap voor militairen naar het arbeidsrecht. Deze conclusie geldt evenwel naar huidig recht. De afgelopen jaren hebben aangetoond dat het arbeidsrecht in sneltreinvaart kan veranderen.³⁰ Bij toekomstige (ingrijpende) wijzigingen van dat recht doemt het schrikbeeld op dat de bijzondere positie – als component van het geheel – over het hoofd wordt gezien. Een afzonderlijke regeling biedt de garantie dat de bijzondere positie bij toekomstige wijzigingen duidelijk op het netvlies staat. Deze onzekerheid voor de toekomst pleit op het eerste gezicht voor behoud van de publiekrechtelijke

aanstelling. Daar valt tegenin te brengen dat dit ook geldt voor de reeds genormaliseerde ambtenaren en andere bijzondere arbeidsverhoudingen. Los van het normaliseringsvraagstuk acht ik het van belang dat in het wetgevingsproces garanties worden ingebouwd

dat de bijzondere positie van (militaire) ambtenaren niet over het over hoofd wordt gezien.

• Meerdere arbeidsrechtelijke regimes binnen Defensie

Het vierde tegenargument hangt samen met de wens om per overheidswerkgever zo veel mogelijk één arbeidsrechtelijk regime te laten gelden. Om deze reden is het burgerlijk defensiepersoneel een uitzonderingspositie ten deel gevallen.³¹ Defensie onderscheidt vier categorieën personeel: beroepsmilitairen, reservisten, burgerambtenaren en dienstplichtigen. Problematisch in dit verband is

Is het een juiste keuze om militaire en burgerlijke ambtenaren bij Defensie te positioneren op een ‘WAD-eiland’? (MCD/ Jarno Kraayvanger)

vooral de positie van dienstplichtigen: zij worden 'inge-lijfd'. Inherent aan de dienstplicht is het ontbreken van wilsovereenstemming waardoor geen sprake kan zijn van een arbeidsovereenkomst – een *onoverkomelijk* bezwaar tegen normalisering. Indien de rechtspositie van defensieambtenaren wordt genormaliseerd, dan heeft dit tot gevolg dat binnen de defensieorganisatie twee verschillende rechtsposities bestaan, althans in potentie, want op 1 mei 1997 is de opkomstplicht van dienstplichtigen opgeschort. Het hanteren van twee rechtsregimes binnen één overheidswerkgever is minder doelmatig, maar niet onmogelijk, getuige de twee soorten ambtenaren bij de Rechtspraak: de gerechtsambtenaren, wier rechtspositie inmiddels is genormaliseerd, en rechterlijke ambtenaren, die nog steeds een publiekrechtelijke aanstelling hebben. Voor Defensie zal het verschil pas bij een eventuele beëindiging van de opschorting van de opkomstplicht merkbaar worden. Het is niet een heel voor de hand liggend scenario, dat echter niet helemaal kan worden uitgesloten zolang de dienstplicht niet is afgeschaft.

Afsluiting

Ik betwijfel of het een juiste keuze is militaire en burgerlijke ambtenaren bij Defensie te positioneren op een 'WAD-eiland'. Hoe uitzonderlijker dit eiland wordt gemaakt, hoe groter de kans is dat het zich aan het gezichtsveld van het vaste 'BW-land' onttrekt. Dat is nu al het geval. Bij nieuwe wetgeving geeft de wetgever er lang niet altijd reukenschap van zich bewust te zijn van de bijzondere positie van de militair. En ook in de wetenschap wordt de militair over het hoofd gezien. In mijn proefschrift heb ik geconcludeerd dat de normalisering van de rechtspositie van de militair ambtenaar haalbaar is.

Omwille van de aansluiting bij andere arbeidsverhoudingen acht ik het wenselijk om voorwaarts te gaan. Laten we de militaire rechtspositie integreren in het arbeidsrecht en deze verheffen tot het *Central Park* van het arbeidsrecht: bijzonder, maar niet te missen.

mr. dr. N. (Nataschja) Hummel was tot 1 oktober 2012 officier bij de Koninklijke Marine. Nu is zij als universitair docent verbonden aan de Universiteit Utrecht. Op 8 oktober 2020 promoveerde zij aan de Vrije Universiteit Amsterdam op het proefschrift *De bijzondere rechtspositie van de militair*.

Scan de code en lees hier het volledige proefschrift van Nataschja Hummel

Noten

- De Wnra werd eind 2010 aanhangig gemaakt door de toenmalig Tweede Kamerleden Van Hijum (CDA) en Koşer Kaya (D66) (de initiatiefnemers). In een later stadium is de plaats van initiatiefnemer overgenomen door de Tweede Kamerleden Van Weyenberg (D66) en Keijzer (CDA) (*Kamerstukken II 2012/13, 32550, 42; Kamerstukken I 2014/15, 32550, F*).

- Kamerstukken II 2010/11, 32550, nr. 6, p. 11.*
- Deze term is door B. Barentsen geïntroduceerd tijdens het lustrumcongres van de Vereniging Ambtenaar & Recht op 13 november 2014.
- Kamerstukken I 2013/14, 32550, nr. C, p. 17; Kamerstukken I 2014/15, 32550, nr. G, p. 20-21.*
- Artikel 39 lid 2 onder i AMAR. In het Arbeidsvoorwaardenakkoord sector Defensie 1 oktober 2018 t/m 31 december 2020 is afgesproken dat het FPS wordt vervangen door een ander personeelssysteem.
- Artikel 12quinquies WAD.
- Kamerstukken II 2014/15, 34000-X, nr. 61.*
- Artikel 12j WAD.
- Artikel 12m onder c WAD. Deze aanduiding is ontleend aan G.L. Coolen & G.F. Walgemoed, *Hoofdzaken van het militaire ambtenarenrecht*, Deventer: Kluwer 2011, p. 193.
- Kamerstukken I 2013/14, 32550, nr. C, p. 17.*
- Artikel 12a WAD. Een vergelijkbare bepaling is artikel 10 AW 2017.
- Achtereenvolgens neergelegd in artikel 12d lid 2, 12e, 12h, 12i en 12k, -l en -m WAD.
- Artikel 1b WAD.
- Artikel 12i WAD.
- Artikel 6 lid 4 ESH en artikel 11 EVRM.
- M.J. Hellendoorn, 'De militair en het recht op collectieve acties' in: *MRT* 1992, afl. 8, p. 241-245.
- De oorsprong van deze uitdrukking is mij onbekend. In een uitspraak uit 1980 schrijft het Duitse *Bundesarbeitsgericht* (BAG) haar toe aan Blanpain (BAG 10 juni 1980, 1 AZR 168/79, *NJW* 1980, 1653, r.o. 22). Tucker schrijft dat de uitdrukking al in 1921 werd gebruikt en vervolgens wijder werd verspreid door een artikel in *Time* van 25 september 1944 ('U.S. at war: no collective begging') bijvoorbeeld, waarin een vakbonds lid zich uitlaat over een stakingsverbod in de oorlog: 'Hell, we haven't even got collective begging, let alone collective bargaining' (E. Tucker, 'Can Worker Voice Strike Back. Law and the Decline and Uncertain Future of Strikes', in: A. Boggs & T. Novitz (red.), *Voices at work. Continuity and Change in the Common Law World* (Oxford, Oxford University Press, 2014) p. 456, voetnoot 6).
- B. Barentsen, 'Normalisering ambtelijke rechtspositie' in: *NJB* 2017/420.
- Kamerstukken II 2010/11, 32550, nr. 6, p. 10-11.*
- Kamerstukken II 2005/06, 30674, nr. 3, p. 1-5.*
- Aldus ook M.E.M. de Natris, 'Normalisatie militair nog ver te zoeken', in: *Marineblad* 2007, afl. 7, p. 9-10; M.E.M. de Natris, 'Stand van zaken: de bijzondere positie van de militair' in: *Carré* 2014, afl. 2, p. 37.
- Kamerstukken II 2010/11, 32550, nr. 6, p. 10.*
- Dat uniformiteit de hoofdregel is, kan worden afgeleid uit de wetsgeschiedenis bij de Wet op arbeidsovereenkomst van 1907 en, meer algemeen, uit het gelijkheidsbeginsel, zoals opgenomen in art. 1 Gw en internationale verdragen. Zie uitgebreid A.R. Houweling & G.W. van der Voet, 'Uniform of gedifferentieerd arbeidsrecht. Een nationaal en rechtsvergelijkend onderzoek naar de rechtvaardiging en toekomst van bijzondere arbeidsverhoudingen' in: *ArA* 2013/2.
- H.A.L. van Hoof, 'Toespraak van de staatssecretaris van Defensie', H.A.L. van Hoof, tijdens de najaarsbijeenkomst van de Militair Rechtelijke Vereniging Vredespaleis. Den Haag 12 oktober 1999' in: *MRT* 2000, p. 2-3.
- Bijlage bij *Kamerstukken II 2018/19, 32550, nr. 64, p. 3.*
- Afdeling 7.10.12 BW. Aan het begin van de twintigste eeuw werden de zeevarenden en ambtenaren uitgesloten van de Wet op de arbeidsovereenkomst. In 2013 is het maritiem arbeidsovereenkomstenrecht van het Wetboek van Koophandel overgeheveld naar het BW.
- Art. 12k resp. 12m onder b WAD.
- Artikel 7:670 BW.
- De term 'herbouwen' is in 2005 gebruikt door J.P. Arts (ACOM, CNV-bond) om een uitzonderingspositie te bepleiten (L.C.J. Sprengers (red.), *Heeft de ambtelijke status nog toekomst? (verslag van congres 26 oktober 2005 van de Albeda Leerstoel)*, (Den Haag, CAOP 2006, p. 57).
- Het wetgevingstraject nam bij de Wwz en de Wab minder dan zeven maanden in beslag. De Wwz vloeit voort uit het Sociaal Akkoord dat de sociale partners en het kabinet op 11 april 2013 hebben gesloten. Op 29 november 2014 heeft de regering de Wwz ingediend (*Kamerstukken II 2013/14, 33818, 1*); op 14 juni 2014 is deze wet gepubliceerd in het Staatsblad (Wet van 14 juni 2014, *Stb.* 216); op 1 juli 2015 is de Wwz (grotendeels) in werking getreden (Besluit van 10 juli 2014, *Stb.* 274). De Wab is op 6 november 2018 ingediend door de regering; op 19 juli 2019 is deze wet gepubliceerd in het Staatsblad (Wet van 29 mei 2019, *Stb.* 219); op 1 januari 2020 is deze wet (grotendeels) in werking getreden (Besluit van 11 juli 2019, *Stb.* 266).
- Kamerstukken II 2011/12, 32550, nr. 57.*

Afscheid van een vertrouwde vijand De opheffing van het Warschaupact in 1991

Op 1 juli is het dertig jaar geleden dat het Warschaupact werd ontbonden. Het was een van die memorabele momenten van de onverwachte, snelle en vreedzame afwikkeling van de Koude Oorlog. Voor de jongere lezer is dit uitsluitend geschiedenis, voor de oudere een herinnering aan een volstrekt andere wereldorde. Gedurende ruim vijftig jaar bepaalden de plannen en het handelen van het Warschaupact de koers van zijn westerse tegenhanger, de NAVO, en daarmee van de Nederlandse krijgsmacht. Na de opheffing van het Warschaupact in 1991 en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in hetzelfde jaar raakte de NAVO gedesorïenteerd, want zij had geen directe vijand meer. Haar initiële reden van bestaan was haar ontnomen. Ook Nederland en zijn krijgsmacht zochten naar een nieuw houvast.

Deze bijdrage begint met een impressie van de rol en betekenis van het Warschaupact. Vervolgens wordt ingegaan op het einde van de Koude Oorlog. Tot slot wordt kort gezien hoe de NAVO en Nederland omgingen met het wegvallen van een overzichtelijk veiligheidspolitiek wereldbeeld en hoe de Nederlandse krijgsmacht en met name de Koninklijke Marine zich aanpasten aan het wegvallen van hun vaste tegenstander.

Het pact dat meteen weer moest worden opgeheven

Opmerkelijk is dat het Warschaupact op 14 mei 1955 werd opgericht in een periode van internationale ontspanning na het overlijden van dictator Josef Stalin twee jaar eerder. De nieuwe leider van de Sovjet-Unie, Nikita Chroesjtsjov, streefde naar een vreedzame co-existentie tussen Oost en West. Erop vertrouwend dat de krachts-

en machtsverhoudingen in de wereld ten gunste van de Sovjet-Unie en het communisme aan het verschuiven waren, zocht hij in 1955 met verschillende initiatieven toenaadering. Het meest in het oog springende resultaat was de ondertekening van het Oostenrijkse Staatsverdrag op 15 mei, volgens welke de vier bezettende machten (Sovjet-Unie, Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk) hun troepen uit Oostenrijk terugtrokken en de soevereiniteit van het land, als neutrale staat, werd hersteld.

Chroesjtsjov deed in die jaren verschillende pogingen de Koude Oorlog te demilitariseren. De oprichting van het Warschaupact was er een van. Dat zat als volgt. Een van de grootste angsten aan de oostkant van het IJzeren Gordijn was een herbewapening van een met het Westen gelieerd West-Duitsland. Deze vrees leek te worden bewaarheid met de toetreding van de (in 1949 geformeerde) Bondsrepubliek Duitsland tot de NAVO op 10 mei 1955. Desondanks

had Chroesjtsjov nog de optimistische verwachting het tij te kunnen keren. Hij kwam met een al iets ouder plan tot oprichting van een communistische alliantie

als tegenwicht tegen de NAVO, maar met de nadrukkelijke bedoeling beide organisaties zo snel mogelijk weer te ontbinden en te vervangen door een Europees veiligheidssysteem. Het was niet zozeer de dreiging van naar verwachting twaalf nieuwe West-Duitse divisies voor de NAVO-strijdkrachten die de Sovjetleider aanzette tot de oprichting van het Warschaupact, maar veeleer zijn vertrouwen dat hij de verhoudingen in Europa meer naar zijn hand kon zetten.²

Het nieuwe pact ontwikkelde zich evenwel in een onvoorziene en door Chroesjtsjov ongewenste richting. Om te beginnen gingen de NAVO-lidstaten niet akkoord met zijn voorstellen. De Verenigde Staten en Canada zouden worden buitengesloten – waarmee het fundament onder het veiligheidsregime in West-Europa vandaan zou worden gehaald – en de Sovjet-Unie zou als enige grootmacht in Europa overblijven. Het Warschaupact werd een blijvertje. Te meer daar de kleinere lidstaten het positief waardeerden. De Duitse Democratische Republiek (DDR) deed dat bijvoorbeeld, omdat het Warschaupact de eerste internationale organisatie was die de nieuwe, in 1949 gestichte staat erkende. Ook de communistische leiders van Albanië, Bulgarije, Tsjechoslowakije, Hongarije, Polen en Roemenië beschouwden de ondertekening van het Verdrag van Vriendschap, Samenwerking en Wederzijdse Bijstand, zoals het pact officieel heette, als een versteviging van hun positie.³ Hiermee werd immers de soevereiniteit van hun landen richting de Sovjet-Unie nog eens impliciet erkend. Het pact verschafte hun daarnaast de ruimte hun stem te laten horen en hun eigen belangen te behartigen op een multilateraal podium, wat tot dan toe niet kon.⁴

Aanvankelijk stelde het Warschaupact niet veel voor en was het Politiek Consultatief Comité – te vergelijken met de NAVO-raad –⁵ weinig meer dan een stempelmachine

voor besluiten van het Kremlin. Chroesjtsjov vond de in 1949 in Moskou opgerichte Raad voor wederzijdse economische bijstand van vooral Oost-Europese landen (Comecon) belangrijker als instrument van alliantievorming. Vanaf 1960 veranderde dit. De westerse standvastigheid tijdens de crisis rond het tussen Oost en West gedeelde Berlijn deed de Sovjetleider beseffen dat hij de politiek-militaire verhoudingen in Europa niet verder naar zijn hand kon zetten en dat de conflicten met de Verenigde Staten en de Europese landen ten westen van het IJzeren Gordijn een permanent karakter hadden. Bovendien had de Sovjet-Unie er in het zuidoosten nog een front bijgekregen met de communistische Volksrepubliek China. Dat land had weinig op met de 'gematigde' koers van het Kremlin na de dood van Stalin in 1953. Om deze redenen vervuilde de Sovjetleiding haar strategie van verleiding en onderhandeling definitief voor een van assertieve politieke en militaire confrontatie.

'Vanaf 1960 vervuilde de Sovjetleiding haar strategie van verleiding en onderhandeling voor een assertieve politieke en militaire confrontatie'

Hier kwam, vijf jaar na zijn oprichting, het Warschaupact weer in beeld. Het verschafte de Sovjet-Unie namelijk de basis voor het opzetten van een gezamen-

lijke defensie. Zo kwam er nu in overeenstemming met artikel 5 een Verenigd Commando in vredetijd en gingen de ministers van Defensie en de commandanten van de nationale strijdkrachten vaker met elkaar in overleg. Het Warschaupact evolueerde tot een forum waarin veiligheidspolitieke kwesties gezamenlijk werden besproken. Hoewel de Sovjet-Unie de leiding had, kon zij omwille van het bewaren van de eenheid zeker niet altijd unilateraal haar opvatting doordrukken. De lidstaten namen verschillende standpunten in over onder meer Joegoslavië en de Volksrepubliek China en het beleid tegenover het Westen. Deze ervaring versterkte binnen het Kremlin de zorgen over de mate van betrouwbaarheid van de lidstaten. Het was de belangrijkste reden waarom de Sovjetleiding zuiver militaire aangelegenheden altijd geheel in eigen hand heeft willen houden. Het defensiebeleid van het Warschaupact werd uitsluitend in Moskou bepaald.

*Sovjetleider Nikita Chroestjov
(Bundesarchiv/H. Junge)*

*Embleem Warschau Pact na de
uittreding van Albanië*

De militaire opstelling van het Warschaupact vanaf 1960 werd in het Westen moeilijk en vaak helemaal niet begrepen. Steunend op grote aantallen raket-, artillerie- en tankeenheden maakten de Sovjetcommandanten aanvalsplannen over brede fronten richting de Noordzee, de Atlantische Oceaan en de Middellandse Zee. De plannen vormden de kern van jaarlijkse, grootschalige troepen- en stafoefeningen – met de aantekening dat zelfs de hoogste commandanten uit de kleinere lidstaten nooit volledig op de hoogte werden gebracht van de operatieplannen voor het geval van een daadwerkelijke oorlog. Dat het Warschaupact zich voorbereidde op een grootschalig offensief betekende echter niet dat het zelf offensieve intenties had. Daarvoor hadden de Sovjetleiders genoeg aan de interne spanningen binnen hun imperium en het minstens zo brandbare conflict met de Volksrepubliek China. Daarvoor ook schatten zij de militaire capaciteiten van de NAVO te hoog in. Bovendien onderkenden zij het enorme risico dat een oorlog in Europa kon escaleren in een wereldoorlog die ook de Sovjet-Unie in de nucleaire as zou leggen. Nee, de Sovjetleiders redeneerden dat de aanval de beste verdediging was. Als een oorlog onvermijdelijk zou zijn of zou zijn uitgebroken, dan moest het Warschaupact onmiddellijk de aanval inzetten. Het oogmerk was hierbij de strijd zo veel mogelijk buiten het eigen grondgebied te kunnen voeren, de belangrijkste vijandelijke nucleaire installaties en commandocentra zo snel mogelijk te vernietigen en de NAVO niet de kans te geven versterkingen van overzee aan te voeren.⁶

De militarisering van het Warschaupact kreeg, naast gezamenlijke operatieplannen en oefeningen, onder meer vorm door de stationering – in het diepste geheim – van nucleaire wapensystemen in Tsjechoslowakije, Hongarije, Polen en Oost-Duitsland. Die was in veel opzichten de tegenhanger van de nucleaire en conventionele voor-

waartse defensieopbouw aan NAVO-zijde, waarin het 1^e Legerkorps van de Koninklijke Landmacht en vliegende en geleidewapens-quadrons van de Koninklijke Luchtmacht een prominente taak vervulden. De Koninklijke Marine zou waarschijnlijk alleen op de Noordzee en in de Kanaalzone met in Warschaupactverband optredende zee- en luchtstrijdkrachten zijn geconfronteerd. Haar voornaamste operatiegebied was evenwel het oostelijke en later ook het meer noordelijke deel van de Atlantische Oceaan, waar zij onder, op en boven water vrijwel uitsluitend

Sovjetonderzeeboten moest bestrijden die buiten het verband van het Warschaupact opereerden. De oceaan overigens, die ‘nearly became the spark for hot war on several alarming occasions’.⁷

'De Sovjetleiders redeneerden dat de aanval de beste verdediging was'

Toen eind jaren zestig de transformatie naar een militaire organisatie was afgerond, steeg het politieke belang van het pact als gevolg van de intredende internationale ontspanning, de detente. Het Warschaupact en de NAVO werden gelijkwaardige gesprekspartners tijdens dit proces, dat vooral via de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) van groot belang was voor de landen in Oost-Europa. Dit ‘Helsinki-proces’, waarin zeer tegen de zin van de Sovjet-Unie ook mensenrechten een prominente plaats kregen, bleek achteraf beschouwd een goede voorbereiding en leerschool voor de nationalistische emancipatiebewegingen in de kleinere pactlanden eind jaren tachtig van de vorige eeuw.

Geruisloze opheffing

De Koude Oorlog kwam onverwacht, snel en vreedzaam ten einde. De snelheid waarmee de ontwikkelingen in de jaren 1989-1991 elkaar opvolgden was adembenemend. In de tweede helft van 1989 droegen in vijf Oost-Europese landen communistische regimes de macht over aan niet-communistische regeringen. Op 9 november van dat jaar ‘viel’ de Berlijnse Muur. Nog geen jaar later, op 3 oktober 1990, was de Duitse hereniging een feit, met instemming van de buurlanden en de twee supermogendheden. Op 19 november ondertekenden 22 landen het *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe* (CFE). Twee dagen later werd op de CVSE-top-ontmoeting in Parijs de Koude Oorlog zelfs officieel ten einde verklaard. Op 1 juli 1991 werd het Warschaupact ontbonden. Aan het einde van die maand tekenden de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie het *Strategic Arms Reduction Treaty* (START 1). Op 17 september werden de drie onafhankelijk geworden Baltische staten toegelaten tot de Verenigde Naties. Op eerste kerstdag van dat jaar hield de Sovjet-Unie op te bestaan en werd ze vervangen door de Gemeenbest van Onafhankelijke voormalige Sovjet Staten.

De opheffing van het Warschaupact was slechts één schakel in de keten van ontbinding van het Sovjetimperium. Het is onmo-

De laatste bijeenkomst van de bevelhebbers van het Warschaupact in Hongarije, voorjaar 1991 (TASS)

gelijk de afloop van de Koude Oorlog en de neergang van de Sovjet-Unie te koppelen aan één oorzaak. Ook is het goed te beseffen dat dit proces nog op verschillende momenten een andere wending had kunnen nemen. Toch kunnen enkele factoren worden aangewezen die de gebeurtenissen in gang hebben gezet en versneld.⁸ De Sovjet-Unie kreeg in de loop van de jaren 1980 met steeds grotere problemen te kampen. Haar troepen zaten vast in het wespennest Afghanistan, dat haar ook internationaal veel schade berokkende. Haar uiterst moeizame verhouding tot China, dat zich onder Deng Xiaoping economisch voor de wereld openstelde en daarmee in Sovjetogen in feite een bondgenoot van de Verenigde Staten werd, verslechterde verder. Fundamenteel was dat de star georganiseerde, zwaar op de defensie-industrie leunende Sovjet-economie steeds verder achterliep op die van het Westen en nauwelijks of niet in staat was mee te gaan met de innovaties op het gebied van de wapen- en informatietechnologieën. 'Wij zijn omsingeld, niet door onoverwinnelijke legers maar door superieure economieën', omschreef Sovjetleider Michail Gorbatsjov de situatie.⁹ Dit in combinatie met de meer voorwaartse Amerikaanse en NAVO-strategieën te land (FOFA, *follow-on forces attack*) en ter zee (de *Maritime Strategy* van 1986), de plaatsing van Pershing II-raketten en Tomahawk-kruisvluchtwapens in Europa en de agressieve anticommunistische retoriek van de Amerikaanse president Ronald Reagan, leidde tot grote onrust in de politieke en militaire Sovjettop. En tot grote onenigheid over de te volgen koers: voortgaan op de oude weg of nieuwe wegen inslaan?

De benoeming van Gorbatsjov tot secretaris-generaal van de communistische partij van de Sovjet-Unie aanvang 1985 was het begin van een ongekend, niet meer te stoppen veranderingsproces – met ongewenste gevolgen, zoals spoedig bleek. De nieuwe leider wilde het vertrouwen van het Westen winnen door daar de politici en de bevolking ervan te overtuigen dat de Sovjet-Unie hen niet zou aanvallen, om vervolgens de defensie-uitgaven drastisch te kunnen verminderen en zo meer middelen vrij te maken om het consumptieniveau van de Sovjetburgers te verhogen. Hij had een gemeenschappelijk 'Europees Huis' voor ogen waarin alle landen op het Euraziatische continent op vele gebieden zouden samenwerken. Hiermee ging hij voort met het 'Helsinki-proces', dat sinds de Sovjetinval in 1979 in Afghanistan had stilgelegen. Gorbatsjov slaagde er in het vertrouwen van de westerse politieke leiders te winnen, in militaire kringen bestond meer scepsis. Cruciaal was dat VS-president Reagan overtuigd raakte van de oprechtheid van Gorbatsjovs intenties. Beiden hadden ook een kernwapenvrije wereld als gemeenschappelijk ideaal. Hun toenadering leidde tot het ondertekenen op 7 december 1987 van het *Intermediate-Range Nuclear Forces* (INF)-verdrag, waarmee in één klap alle vanaf land te lanceren middellangeafstandswapens – waaronder de 'kruisraketten' en de SS-20 Sovjetraketten – werden verboden.

'De Koninklijke Marine propageerde aanvankelijk met succes dat er voor haar niet veel was veranderd'

Gorbatsjov had evenwel meer succes in het Westen dan in eigen huis.¹⁰ Hij onderschatte de aantrekkingskracht van de westerse consumptiemaatschappij op de bevolking in Oost-Europa en de kracht van het nationalisme binnen de Sovjet-Unie. Nadat hij had verklaard dat zijn land niet het morele en politieke recht had in Oost-Europa in te grijpen – en aldus de 'Brezjnev-doctrine', volgens welke dat juist wel was toegestaan als een land naar het oordeel van de Sovjet-Unie het socialistische (communistische) pad dreigde te verlaten, ten grave had gedragen – nam

de bevolking daar meteen afscheid van het communisme. Daarmee had Gorbatsjov nog wel rekening gehouden – hij dacht dat een 'bevrijd' Oost-Europa binnen het 'Europees Huis'

in het voordeel van de Sovjet-Unie zou zijn – maar hij had niet zien aankomen dat deze landen direct zouden overlopen naar het Westen en de Sovjet-Unie de rug zouden toekeren. Ook had hij een uitzondering willen maken voor de DDR, die hij niet met de Bondsrepubliek verenigd wilde zien, daarbij geheel voorbijgaand aan de verlangens van de Oost-Duitse bevolking. Daarnaast had hij niet voorzien dat deze gang van zaken, waarbij de bevolking het lot in eigen hand nam, eveneens zijn weerslag zou hebben in de republieken *binnen* de Sovjet-Unie.

Het destijds door de Sovjet-Unie zelf in gang gezette 'Helsinki-proces', met nadruk op mensenrechten en zelfbeschikking, en het eveneens door haar naar voren gebrachte concept van het 'Europees Huis' gingen zich nu tegen haar keren. Gorbatsjov had het uiteenvallen van de Sovjet-Unie nooit gewild, maar kon het niet verhinderen – ook niet met militaire middelen.¹¹ Ten slotte verloor hij ook zijn greep op de binnenlandse politieke en economische hervormingen, die aanvankelijk nog door de communistische partij, het leger, de machtige geheime dienst KGB en het militair-industriële complex waren getolereerd, maar die met Boris Jeltsin een in hun ogen veel te kapitalistische en liberale kant op gingen – en zo de kiem legden voor een nieuw autoritair systeem in de eenentwintigste eeuw onder leiding van Vladimir Poetin.

En vervolgens ... in Nederland ...

Door de opheffing van het Warschaupact en vooral het uiteenvallen van de Sovjet-Unie had de NAVO plotseling geen vijand meer en ontstond er een nieuw Europa zonder een eigen veiligheidsarchitectuur. De Oost-Europese en enkele voormalige Sovjetstaten zochten hun toevlucht bij het Atlantische bondgenootschap vanwege de geboden veiligheidsgarantie tegen een mogelijk revanchistische Russische Federatie. Tevens fungeerde de NAVO als een soort voorportaal van de Europese Unie. Binnen de 'oude' NAVO-lidstaten ontstond een weinig gecoördineerde discussie over de toekomst van de alliantie, door de Amerikaanse senator Richard Lugar met het oog op een eventuele rol van het bondgenootschap in de oorlog in voormalig Joegoslavië geformuleerd als het dilemma: 'NATO: Out of Area or Out of Business'.¹² Tegelijkertijd begonnen zij vrijwel onmiddellijk drastisch op hun

S-fregat Hr.Ms. Kortenaer in het Poolse Gdynia, juni 1994 (NIMH)

defensie te bezuinigen, het 'vredesdividend' te innen. Dat deed ieder voor zich, omdat enige sturing vanuit de NAVO aanvankelijk ontbrak.

In Nederland nam minister van Defensie Relus ter Beek voortvarend het heft in eigen handen met de publicatie van de *Defensienota 1991* en de *Prioriteitennota 1993*.¹³ De Koninklijke Marine viel in deze periode terug op een oude reflex en propageerde aanvankelijk met succes dat er voor haar in wezen niet veel was veranderd, omdat zij nog steeds werd geacht wereldwijd de Nederlandse belangen te verdedigen. Daarom kon zij vasthouden aan het concept van bestaande taakgroepen. De KM mikte in die jaren – uitgaande van haar beschikbare capaciteiten – op een divers takenpakket. Zo werden vanaf januari 1993 één en spoedig twee Orion patrouillevliegtuigen op Curaçao gestationeerd om vooral counterdrugoperaties en SAR-vluchten uit te voeren.¹⁴ Verder participeerde zij bijvoorbeeld grootscheeps in de handhaving en afdwinging van het VN-handelsembargo tegen Klein Joegoslavië (Servië en Montenegro) in de Adriatische Zee en stuurde zij zelfs onderzeeboten voor hieraan gerelateerde *intelligence surveillance* naar dezelfde wateren.¹⁵

Dat er een nieuwe tijd was aangebroken, bleek echter vooral uit *naval presence and diplomacy* in Oost-Europese wateren. Vanaf 1994 gebeurde dat veelal in het kader van het door de NAVO geïnitieerde *Partnership for Peace* (PfP), dat de banden tussen de alliantie en de Midden- en Oost-Europese landen moest versterken. KM-schepen brachten bezoeken aan havens aan de Zwarte Zee en de Oostzee en namen deel aan gezamenlijke oefeningen. Zo oefende het Nederlandse Fregattensquadron in juni 1994 tijdens de eerste week van de NAVO-oefening BALTOPS '94 in PfP-kader met marines van diverse voormalige Warschaupactlanden, waaronder die van de Russische Federatie! En mijnenbestrijdingseenheden maakten, beginnend in dat jaar, vele honderden zeemijnen in de voormalige Warschaupactwateren onschadelijk.¹⁶ Naarmate de krijgsmacht evenwel steeds meer vrijwel

uitsluitend voor vredesoperaties werd ingezet, de algemene verdedigingstaak verder achter de horizon verdween, terrorismebestrijding na 9/11 met stip steeg op de prioriteitenlijst en tegelijkertijd de bezuinigingen op defensie voortgingen, kwam ook de marine steeds meer in het vizier voor fundamentele ingrepen. Behalve op veiligheid op zee, moest zij zich meer gaan richten op veiligheid vanuit zee, ter ondersteuning van operaties te land, waarvoor zij ook de middelen kreeg.

Het kan echter verkeren. De recente maritieme geldingsdrang van Rusland en vooral van China doen wereldwijd weer de behoefte toenemen aan grotere schepen voor *sea control*-operaties. Een economisch welvarend handelsland als Nederland is het aan zijn stand verplicht hier een substantiële bijdrage aan te leveren. Zo lang het echter niet eens in staat is de huidige bescheiden vloot geheel in de vaart te houden, is er nog veel werk aan de winkel en moet de defensiebegroting flink omhoog.

prof. dr. J. (Jan) Hoffenaar is hoofd van de afdeling Wetenschappelijk Onderzoek van het NIMH in Den Haag.

Noten

- 1 Met dank aan Anselm van der Peet voor het kritisch meelezen van dit artikel en zijn waardevolle suggesties.
- 2 Vojtech Mastny, 'The Warsaw Pact. An Alliance in Search of a Purpose', in: M. A. Heiss en S.V. Papacosma, eds., *NATO and the Warsaw Pact: Intrabloc Conflicts* (Ohio, 2008) 143.
- 3 Vanaf 1961 keerde Albanië zich tegen de Sovjet-Unie en ging een pro-Chinese koers varen. Tot 1968 bleef het land nog wel een niet-actief lid van het Warschaupact.
- 4 Voor een overtuigende analyse dat het Warschaupact niet slechts een instrument in handen van de Sovjet-Unie was, zie: Laurien Crump, *The Warsaw Pact Reconsidered. International relations in Eastern Europe, 1955-69* (Londen/New York, 2015).
- 5 De NAVO stond – aanvankelijk vooral op papier – model voor het Warschaupact. Vojtech Mastny, 'Learning from the Enemy. NATO as a Model of the Warsaw Pact', *Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik und Konfliktforschung*, 58 (Zürich, 2001).
- 6 Zie o.a. Vojtech Mastny en Malcolm Byrne, red., *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact, 1955-1991* (Boedapest, 2005).
- 7 Lyle J. Goldstein, John B. Hattendorf en Yuri M. Zhukov, 'The Cold War at Sea: An International Appraisal Introduction', in: *Journal of Strategic Studies*, Vol 28, Issue 2 (April 2005), 151-156, aldaar 151.
- 8 Zie o.a. Adam Roberts, 'An "incredibly swift transition": reflections on the end of the Cold War' in: Melvyn P. Leffler en Odd Arne Westad, eds., in: *The Cambridge History of the Cold War*, Vol. III: *Endings*, 513-534.
- 9 Geciteerd in: Melvyn P. Leffler, *For the Soul of Mankind. The United States, the Soviet Union, and the Cold War* (New York, 2007) 461.
- 10 Zie o.a.: Jeremi Suri, 'Explaining the End of the Cold War: A New Historical Consensus?', in: *Journal of Cold War Studies*, 4.4 (2002) 60-92.
- 11 Gorbatsjov steunde waarschijnlijk de inzet van militairen in de Baltische staten, Georgië en Azerbeidzjan.
- 12 Richard Lugar, 'NATO: Out of Area or Out of Business. A Call for U.S. Leadership to Revive and Redefine the Alliance', 2 augustus 1993. Zie: <https://collections.libraries.indiana.edu/lugar/items/show/342?c=08m=0&s=0&cv=0&xywh=-2962%2C-375%2C10997%2C7495>.
- 13 Roy M. de Ruiter, 'Breuklijn 1989: Continuïteit en verandering in het Nederlandse defensiebeleid 1989-1993' (Amsterdam, UvA thesis, 2018).
- 14 M. van Alphen, W. Geneste en P. Staal, *'Terg mij niet'. De geschiedenis van marinevliegkamp Valkenburg* (Franeker, 2007) 84.
- 15 Anselm J. van der Peet, *Out-of-area. De Koninklijke Marine en multinationale vlootoperaties 1945-2001* (Franeker, 2016) 373-431.
- 16 *Jaarboek van de Koninklijke Marine 1994* ('s-Gravenhage, 1995) 160-161 en 217-218.

NAAM FRANK BOERE

LEEFTIJD 28 JAAR

RANG LTZ 3

WAT HEM BEZIGHOUDT SKYDIVEN, DE PARAJANUS
EN MIJN BELEVENISSEN
HIERMEE

Als 15-jarige jongen moest ik nog één keer met mijn ouders mee op vakantie, volgend jaar zou ik dan echt voor het eerst alleen thuis mogen blijven! Uiteraard worden er dan geen feestjes gehouden voor vrienden en blijft alles keurig aan kant.

Maar helaas dat jaar moest ik nog mee, en daar zit je dan als 15-jarige jongen op een camping op Texel, met je ouders voor de tent een boekje te lezen. Dat verveelt natuurlijk al gauw. Gelukkig was er voldoende afleiding in de vorm van een constante stroom van parachutisten die naar beneden kwam.

Al snel besloot ik om te gaan kijken of ik dat ook kon doen en wat dat kostte. 1200 euro voor een AFF-cursus was toch wel wat gortig evenals de tijd die je in de lucht zou hangen. Voldoende redenen voor mijn ouders om me aan te moedigen verder te kijken. Die vakantie is er uiteindelijk fervent catamaran gezeild, wat een erg goed alternatief was.

In eerste instantie eindigde daar mijn introductie in het skydiven. Jaren later liep ik op het KIM rond en daar duwde een maatje een poster van de Parajanus onder m'n neus. Tja, dat bleef ik toch wel heel vet vinden. Het was weliswaar prijzig maar als bucketlist-dingetje wilde ik dat toch wel doen. Zo gezegd, zo gedaan: ik heb me aangemeld en op dropzone Hoogeveen de *Accelerated Free Fall* (AFF) opleiding gedaan.

Na het behalen van mijn brevet heb ik doorgepakt, ook vanwege een paar vrienden van het KIM, die al wat verder waren in de springwereld. Ik zag hen de grootst mogelijke lol hebben met het bedenken van de gekste sprongen, die voorbereiden en vervolgens uitvoeren. Dat wilde ik ook. Inmiddels heb ik een vervolgcursus Formatie Springen Instructie (FSI) afgerond en zit ik op 73 sprongen. Dit zijn veelal trainings-sprongen om aan bepaalde eisen te voldoen, maar we maken ook veel 'fun-jumps', zoals de '3-way Wagon Wheel' en de 'Horny Gorilla'.

In een iets later stadium hebben we getraind op het maken van formatiesprongen, we wilden immers misschien wel een team gaan opzetten en de Koninklijke Marine vertegenwoordigen! Maar zoals dat gaat waren mensen helaas te druk met andere dingen in hun leven, bijvoorbeeld een plaatsing op Aruba regelen (we nemen je het nog steeds kwalijk Tessa).

En toen kwam corona. Er is weinig ruimte in zo'n vliegtuigje, dus de 1.5m in acht houden is vrijwel onmogelijk en daarmee kwam het springen lange tijd stil te liggen. Heel erg jammer en wat heb ik het gemist. Op het moment van schrijven kom ik net terug van een weekend rondhangen op Teuge airport, na 1 jaar en 8 maanden niet springen moest ik namelijk even het één en ander opfrissen eer ik weer naar boven mocht. En toen was er helaas veel te veel bewolking. Dat is namelijk ook skydiven: naar boven kijken en hopen op beter weer. Gelukkig maakt het goede gezelschap en een (eventuele) alcoholische consumptie veel goed.

Skydiven is een sport waar ik in korte tijd een groot fan van ben geworden en ik wil iedereen aanraden er kennis mee te maken. Overweeg eens een tandemsprong, ik beloof je dat het een bijzondere ervaring zal zijn.

De verandering zijn

Reizen - de nieuwe standaard van werken

Elke reis is een unieke ervaring. Samen ontdekken, uitdagingen overwinnen en nieuwe koersen uitzetten. Of een reis succesvol is wordt niet bepaald door de voorbereiding of vertrek maar door de fasen daarna: door collectief en coherent te blijven 'doen'

Berend van de Kraats is oud-onderzeebootcommandant en initiatiefnemer van BOOST. Met de maatschappelijk geïntegreerde doetank OceansX werkt hij nu aan een nieuwe manier van organiseren. Hierin staat het menselijk potentieel centraal en wordt het volledig ingezet om te werken aan wat ons dierbaar is.

Alle reizen die ik heb gemaakt bestonden uit vier identieke fasen. De eerste fase was het 'vertrek'. Vertrek ging altijd gepaard met gezonde spanning en chaos onder de bemanning. Daarna volgde de fase van het 'inslingeren' om vervolgens te gaan 'doen' waarvoor je vertrokken was. Op de terugweg was het tijd voor 'reflectie' om de volgende reis weer slimmer en effectiever uit te voeren.

Voorafgaand aan een reis werd een operationeel planningsproces doorlopen. Sommige managementteams maakten daar een kunstwerk van. Dat gaf in de weken voor vertrek veel rust en vertrouwen. Andere managementteams geloofden minder in het tot in detail uitwerken van het proces en moesten vervolgens meer tijd nemen voor coördinatie bij het koffiezetapparaat. Wat ik hiermee wil zeggen is: de voorbereiding tot en met de fase van vertrek heeft nooit een bepalend effect gehad op het succes van de reis. Deze fase zorgde ervoor dat een reis gemaakt kon worden, niet of zij succesvol zou zijn.

Bepalend is de overgang van 'inslingeren' naar 'doen'. Keuzes die daar gemaakt werden, waren doorslaggevend voor het succes. Harde keuzes in de vorm van juist wel of toch niet die specialist in laten vliegen om de (zachte) storingen in de dieselaanpak op te sporen. Maar ook minder tastbare keuzes zoals bijvoorbeeld wel of niet de samenstelling van de nachtdivisie aanpassen. Deze fasen waren hard werken waarbij de gevleugelde uitspraak 'zachte heelmeesters maken stinkende wonden' zeer toepasselijk was. Het kostte veel energie, maar dat resulteerde altijd in een beweging naar gezamenlijke meerwaarde.

In de vredesbedrijfsvoering (binnen en buiten de defensieorganisatie) beseffen we dat we heel druk blijven met de planning en het vertrek. Oftewel, we initiëren de stuurgroep om het plan van aanpak uit te voeren. Dit kost veel organisatorische kolen (zo niet alle) om er vervolgens achter te komen dat het dan eigenlijk pas begint. Bij enkel systematisch denken wordt gezorgd voor projecten, maar zijn verrassingen ontregelend. Reizen impliceert dat verrassingen verwacht, omarmd en vervolgens opgelost worden.

Het overschakelen van denken in projecten naar denken in verrassingen en daarin meebewegen, vraagt een contextuele aanpak. Iedereen die onderdeel is van die context moet meedenken en meedoen. Vanuit een intrinsieke motivatie. Aangezien door een boeiend verhaal. Wat is jullie boeiende verhaal waardoor de betrokkenen van een context zich intrinsiek aangetrokken voelen om mee te denken en mee te doen? Komen jullie na een periode van inslingeren toe aan het ontplooiën van initiatieven die bijdragen ook daadwerkelijk te gaan 'doen'?

Het is echt niet eenvoudig. Hoewel de bemanningen van de Koninklijke Marine ervaringsdeskundigen zijn in het maken van reizen beseffen juist wij dat in onze vredesbedrijfsvoering de structuur complex is voor een gezamenlijke duurzame reis. We zullen moeten accepteren dat niet elke geplande bestemming de juiste is. Maar ook uit een verkeerd gekozen haven wordt altijd weer vertrokken.

Na de zomer starten eenheden uit de veiligheid-, zorg- en onderwijsketen weer hun reis in vredesbedrijfsvoering. Keep you posted.

Blijf in contact!

- **Bekijk www.Oceansx.nl – Oplossen vanuit beweging**
- **berend@oceansx.nl voor reacties en tips**
- **Volg ons op [@oceansx.nl](https://www.instagram.com/oceansx/) en [/company/oceans/](https://www.linkedin.com/company/oceans/)**

<https://vimeo.com/565355161>

In Memoriam

Het hoofdbestuur van de KVMO heeft de droeve plicht u in kennis te stellen van het overlijden van:

Mevrouw **E.M. Sinselmeijer** († 21 mei 2021)
 Mevrouw **N.M. Nijenhuis-Kempees** († 13 mei 2021)
 KLTZ b.d. **A.E. Kempees** († 12 mei 2021)
 KTZE b.d. ir. **R. van Wagtenonk** († 12 mei 2021)

KLTZ b.d. **B. Brand** († 10 mei 2021)
 Mevrouw **L.J. Weeke-van Dam** († 9 mei 2021)
 De heer **W.J.R. Stratman** († 4 april 2021)

Wij betuigen de nabestaanden onze deelneming en wensen hen veel sterkte toe

Activiteiten 2021

AFDELING ZUID

19 sept **Barbecue**

Locatie : De Merelhoeve, Nieuw en St Joosland
 Aanvang : 18.00 uur

7 nov **Mosselmaaltijd**

Locatie : De Merelhoeve, Nieuw en St Joosland
 Aanvang : 13.00 uur

Voor vragen of nadere informatie over de activiteiten van de afdeling Zuid kunt u mailen naar: **KVMOZuid@aim.com**

Bereikbaarheid KVMO

ZOMERPERIODE

In de maanden juli en augustus is de bezetting van het kantoor van de KVMO beperkt.
 Het secretariaat is bereikbaar via **info@kvmo.nl**

Oproep Nieuwsbrieven KVMO

Gebleken is dat de digitale nieuwsbrieven KVMO vaak niet aankomen als de geadresseerde zich heeft aangemeld met zijn/haar @mindef.nl adres. Ons verzoek is om, indien u de informatieve nieuwsbrieven van de KVMO wilt ontvangen, uw privé-mailadres aan ons door te geven. Dit kan via **info@kvmo.nl** Dank voor uw medewerking!

De Koninklijke Vereniging van Marineofficieren

Ereleden:

KOLMARNIS b.d. A.H.P. Knoppen
 KTZ b.d. L.J.M. Smit
 KTZA b.d. drs. T.G.D. Steenbeek
 KLTZ b.d. mr. O.W. Borgeld
 KTZ b.d. ing. M.E.M. de Natris

Hoofdbestuur:

Voorzitter:
 KLTZ R.O.P. Pulles EMSD
 Vice-voorzitter:
 KTZ ing. W.P. Groeneveld EMSD
 Secretaris:
 LTZ2OC (LD) H.M. Krul
 Penningmeester:
 KLTZ (LD) H.M.J. van de Burgt
Namens Afdeling Noord
 KLTZ (LD) J.L. ten Berg
Namens Afdeling Midden
 LTZ1 drs. M.M.H. Heijligers

Namens Afdeling Zuid

vacature
Namens Afdeling Caribisch gebied
 KLTZ ing. R.A.J. Wesdorp MSc
Namens Werkgroep Postactieven
 KLTZ b.d. M.A. Eland
Namens Werkgroep Elders Actieven
 LTZ1 (LD) KMR M. Venema
Namens Werkgroep Jongeren
 vacature
Namens de Werkgroep Genderbeleid
 KLTZ b.d. M.A.W. Riemens

Afdelingsbesturen:

Noord:
 KLTZ (LD) J.L. ten Berg
 KLTZ b.d. P.J. van Maurik
 KLTZ b.d. B. Fritzsche
 LTZ1 (LD) P.Y. Handgraaf-Blok

Midden:

LTZ1 drs. M.M.H. Heijligers
 KTZ (TD) ir. J.J. Bleijs
 KLTZ b.d. J. de Jonge
 KTZ b.d. H. van Eijsden

Zuid:

maj KL b.d. P. van der Laan
 KLTZ (SD) b.d. A.J. Zwiers
 KLTZA b.d. P.A. Brons
 (postactieven)

Caribisch Gebied:

KLTZ ing. R.A.J. Wesdorp MSc

KVMO-leerstool

Universiteit Leiden:
 Prof. dr. T.B.F.M. Brinkel

Nuldelijnsondersteuner (NOS) KVMO

KLTZ b.d. Theo Zelis
 nos.kvmo.tz@gmail.com
 06-41464319

Adres secretariaat:

Wassenaarseweg 2
 2596 CH Den Haag
 T : 070-3839504
 F : 070-3835911
 E : **info@kvmo.nl**
 W : **www.kvmo.nl**

Onderlinge Bijstand

De KVMO heeft een samenwerkingsverband met Onderlinge Bijstand (**www.onderlingebijstand.nl**). Voor nadere informatie of het verkrijgen van aanvraagformulieren kunt u contact opnemen met het secretariaat van de KVMO.

KVMO verwelkomt promotie 2021 op het KIM!

